

YAŞAR ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**LALE İMGESİNİN GELENEKSEL TEMSİL BİÇİMLERİ
VE
GÜNCEL TASARIM UYGULAMALARI**

ÇAKIL ECE ÇAKMAKCI DESTİCİ

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜYESİ NAZLI BENLİOĞLU

SANAT VE TASARIM (TÜRKÇE) TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

BORNOVA / İZMİR
NİSAN 2024

JÜRİ ONAY SAYFASI

Jüri üyeleri olarak bu tezi okuduğumuzu ve kapsam ve kalite bakımından Yüksek Lisans tezi olarak uygunluğunu onaylıyoruz.

Jüri Üyeleri:

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Nazlı Benlioğlu
Yaşar Üniversitesi

.....

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kahyaoğlu
Yaşar Üniversitesi

.....

Doç. Ceren Bulut Yumrukaya
Dokuz Eylül Üniversitesi

.....

.....

Prof. Dr. Yücel Öztürkoğlu

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZ

LALE İMGESİNİN GELENEKSEL TEMSİL BİÇİMLERİ VE GÜNCEL TASARIM UYGULAMALARI

Çakmıkcı Destici, Çakıl Ece

Sanat ve Tasarım (Türkçe) Tezli Yüksek Lisans Programı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nazlı Benlioğlu

Nisan 2024

Tarihi Selçuklu Devleti'ne kadar dayanan lale imgesi, dünyada Anadolu başta olmak üzere pek çok coğrafyada ve medeniyette kendine yer edinmiştir. İran'dan Avrupa'ya doğru olan göçünün tam kaynağı bilinmemekle birlikte zaman içerisinde Anadolu'da camii duvarlarından kaftanlara, minyatürlerden duvar kağıtlarına ve kitap kapaklarına kadar pek çok alanda lale motiflerine rastlanmaktadır. Lale imgesi sadece İslam Sanatı'nda değil, Avrupa'da Art Nouveau, Arts and Crafts hareketi gibi pek çok sanat ve tasarım hareketinin içinde de var olmuştur.

Lale imgesinin Avrupa'daki ilk kullanım örneklerine 16. yüzyılda Hollanda'da rastlanır. Zaman içerisinde pek çok çiçekseverin ve sanatçının ilgisini çeken lale, dönemine bağlı olarak farklı kültürlerde ve farklı biçimlerde yeniden üretilmiştir. Bu araştırmanın amacı, lale imgesinin geleneksel temsil biçimlerini ele alarak güncel bir lale tasarımı ortaya koymaktır.

Araştırma, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde lale çiçeğinin anavatanı olarak kabul edilen Pamir, Hindikuş ve Tian Shan Dağları'ndan, Avrupa'ya girmiş olduğu ilk yer olduğu düşünülen Hollanda'ya olan yolculuğu anlatılmaktadır.

İkinci bölümde, Avrupa'ya girmiş olan lalenin zaman içerisinde nasıl botanik ressamlarının kitaplarından tekstil ve duvar kağıtlarına kadar sıkça karşılaşılan bir imge haline geldiğine ışık tutulmaktadır. Aynı zamanda da bu bölümde lalenin geleneksel Osmanlı el sanatlarında temsil biçimleri araştırılmaktadır. Padişah ve şehzade kaftanlarında; minyatürlerde; saray tavan, duvar ve tekstil süslemelerinde; çinilerde ve tezhip sanatında olan örnekleri incelenmektedir.

Dördüncü ve son bölüme ise lale imgesinin güncel temsil örneklerine değinilmiş, buna karşılık olarak da araştırmanın sonucunda ortaya çıkan örneklere yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Lale, Lale İmgesi, El Sanatları, İllüstrasyon

ABSTRACT

TRADITIONAL FORM OF REPRESENTATION OF THE TULIP IMAGE AND CURRENT DESIGN PRACTICES

Çakmıkcı Destici, Çakıl Ece

Art and Design (Turkish) Master's Program with Thesis

Advisor: Assist. Prof. Nazlı Benlioğlu

April 2024

The tulip image, which dates back to the Seljuk State, has gained a place in many geographies and civilizations in the world, especially in Anatolia. Although the exact source of its migration from Iran to Europe is unknown, over time, tulip motifs can be found in many areas in Anatolia, from mosque walls to caftans, from miniatures to wallpapers and book covers. The tulip image has existed not only in Islamic Art, but also in many art and design movements in Europe, such as Art Nouveau and the Arts and Crafts.

The first examples of the use of the tulip image in Europe are found in the Netherlands in the 16th century. Tulip, which has attracted the attention of many flower lovers and artists over time, has been reproduced in different cultures and in different forms depending on the period. The aim of this research is to present a contemporary tulip design by considering the traditional forms of representation of the tulip image.

The research consists of an introduction and three main parts. The first part describes the journey of the tulip flower from the Pamir, Hindu Kush and Tian Shan Mountains, which are considered to be its homeland, to the Netherlands, which is thought to be the first place where it entered Europe.

In the second chapter, shedding light on how the tulip, which entered Europe, became a frequently encountered image over time, from botanical painters' books to textiles and wallpapers. At the same time, this section explores the ways in which tulips are represented in

traditional Ottoman handicrafts. In the caftans of the sultan and the prince; in miniatures; palace ceiling, wall and textile decorations; examples of tiles and illumination art are examined.

In the fourth and last chapter, current representation examples of the tulip image are mentioned, and in response to this, examples that emerged as a result of the research are included.

Key words: Tulip, Tulip Image, Handicrafts, Illustration

TEŞEKKÜR

Beni her zaman destekleyen güzel annem Figen Demirel ve canım babam Aziz Tamer akmakcı'ya çok teşekkür ederim.

KoŐullar ne olursa olsun, beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan ve her Őeyin en güzelini gosteren Orkun Destici'ye çok teşekkür ederim.

Desteęini asla esirgemeyen ve bana bu yolda kılavuzluk eden sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Nazlı Benlioğlu'na, jüriliğimi yapan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kahyaoğlu ve Doç. Ceren Bulut Yumrukaya'ya çok teşekkür ederim.

akıl Ece akmakcı Destici
İzmir, 2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi olarak sunduğum “LALE İMGESİNİN GELENEKSEL TEMSİL BİÇİMLERİ VE GÜNCEL TASARIM UYGULAMALARI” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Çakıl Ece Çakmacı Destici

16.04.2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	v
ABSTRACT.....	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
YEMİN METNİ.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
GÖRSEL LİSTESİ.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
2. LALENİN DOĞU'DAN BATI'YA YOLCULUĞU.....	3
2.1 Lale Çiçeğinin Anavatanından Avrupa'ya Gelişi.....	3
2.2 Hollanda'da Yaşanan Lale Çılgınlığı.....	16
3. LALENİN SANATTA TEMSİLİ.....	23
3.1 Bilimsel İllüstrasyonlar.....	23
3.2 Çiçek Natürmortları.....	24
3.3 Lalenin Osmanlı El Sanatlarında Temsili.....	28
3.3.1 Şükufenameler.....	35
3.3.2 Çiniler ve Vazolar.....	42
3.3.3 Tezhip Sanatı ve Minyatürler.....	44
3.3.4 Halı.....	46
4. LALENİN GÜNCEL TASARIM ÖRNEKLERİ.....	48
4.1 Tasarım İncelemeleri.....	48
4.1.1. Endüstriyel Tasarım.....	48
4.1.2. Moda Tasarımı.....	49
4.1.3. Grafik Tasarım.....	50
4.1.4. Seramik.....	58
4.1.5. Resim.....	59
4.2 Uygulama Çalışması.....	58

5. SONUÇ.....	60
---------------	----

GÖRSEL LİSTESİ

Görsel 1 Tulip Illustration.....	4
https://www.biodiversitylibrary.org/item/33559#page/441/mode/1up	
Görsel 2 Comentarii secundo aucti in Libre sexpedacii Dioscoridis anazarbei de medica Materia.....	9
https://www.iberlibro.com/Commentarii-sex-libros-Pedacii-Dioscoridis-Anazarbei/30115173591/bd	
Görsel 3 Historia Planta.....	9
http://scua.library.umass.edu/exhibits/herbal/pinet.htm	
Görsel 4 The Anatomy Lesson of Dr. Tulp.....	11
https://www.wikiart.org/de/rembrandt-van-rijn/die-anatomie-des-dr-tulp-1632	
Görsel 5 The Herball of Generall Historie of Plantes.....	13
https://archive.org/details/herballorgeneral00gera/page/n15/mode/2up	
Görsel 6 Hortus Eystetensis.....	14
http://beeld.teylersmuseum.nl/Digital_Library/Emags/149b_439-1/index.html#/1	
Görsel 7 Florilegium.....	15
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sweerts_Florilegium_1647_Plate_10.jpg	
Görsel 8 Semper Augustus Lalesi.....	18
Görsel 9 Flowers in a Rummer.....	25
https://research.rkd.nl/nl/detail/https%3A%2F%2Fdata.rkd.nl%2Fimages%2F62553	
Görsel 10 Vase of Flowers.....	25
https://www.wikiart.org/en/jan-brueghel-the-elder/vase-of-flowers-1625	
Görsel 11 Vase of Flowers with Shells.....	26
https://data.fitzmuseum.cam.ac.uk/id/image/media-218884	
Görsel 12 Kuş ve Laleli Kemer Çinisi.....	29
İrepoğlu, 2007: 186	
Görsel 13 Hüseyin’ ve ‘Gülreng-i Fey.....	32

https://www.cornucopia.net/magazine/articles/the-painted-garden/	
Görsel 14 Lalezâr-ı Süheylî defterinin kapağının ayrıntısı.....	36
Görsel 15 Tarihimizde Lale Merakı.....	36
https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/28643	
Görsel 16 Bereketzade Çeşmesi.....	39
https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/72011	
Görsel 17 Cüce Moru.....	42
İrepoğlu, 2017: 49	
Görsel 18 Çini Örnekleri.....	42
https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/6831	
Görsel 19 Laleli ayrıntılar ve imza, Karamemi.....	44
İrepoğlu, 2017: 150	
Görsel 20 Sultan I. Selim Divanı.....	45
İrepoğlu, 2017: 150	
Görsel 22 4 varyasyonlu lale sandalyeleri.....	48
https://www.vntg.com/180975/saarinen-tulip-dining-set-by-knoll-international-1960s/	
Görsel 23 Tulip Bag.....	49
https://artsandculture.google.com/asset/tulip-bag-agatha-ruiz-de-la-prada/QAF9W_W_9LSp1YA?hl=en	
Görsel 24 Tulip & Lattice.....	50
https://www.wikiart.org/en/henri-matisse/still-life-10	
Görsel 25 İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı Logosu.....	51
https://bek.com.tr/isler/logo/istanbul-kultur-sanat-vakfi-288	
Görsel 26 İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı 25. Yıl Logosu.....	51
https://bek.com.tr/isler/logo/iksv-25-yil-411	
Görsel 27 İstanbul Kültür Sanat Vakfı Logosu.....	52
https://bek.com.tr/isler/logo/istanbul-kultur-sanat-vakfi-747	
Görsel 28 Tulpenschild.....	53
https://www.berlin.de/sen/uvk/natur-und-gruen/stadtgruen/oeffentliche-gruen-und-erholungsanla_gen/gruenanlagen-gesetz/	

Görsel 29 Borsa İstanbul Logosu.....	54
https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/23/kurumsal-kimlik	
Görsel 30 Ábécés könyv.....	55
https://anna-kovecses.com/Alphabet-book	
Görsel 31 Garden App Iconography.....	56
https://dribbble.com/shots/7085952-garden-app-iconography	
Görsel 32 Mori.....	57
https://www.instagram.com/p/CXxJ-lzLuay/	
Görsel 33 Lale Kadehleri.....	58
https://www.etsy.com/de-en/listing/1504799103/tulip-goblet-ceramic-handmade-pottery?click_key=9c8bcfa653f3763295307f4074dc50e355dfb0d5%3A1504799103&click_sum=a9991a9a&ga_search_query=tulip&ref=shop_items_search_2&frs=1&crt=1&sts=1	
Görsel 34 <i>Three Pots of Tulip</i>	59
https://www.wikiart.org/en/claude-monet/three-pots-of-tulips	
Görsel 35 Parrot Tulips.....	60
https://www.wikiart.org/en/henri-matisse/still-life-10	
Görsel 36 Lale ve Sümbüller.....	61
https://www.kulturportali.gov.tr/portal/ibrahim-calli	
Görsel 37 Sarı Lale.....	62
https://kentstratejileri.com/2023/12/21/izmirin-unutulan-sanatcilari-23-kadri-atam/	
Görsel 38 Laleli Tabak.....	63
Görsel 39 Laleli Şal.....	63
Görsel 40 Teşekkürler Kartı.....	64
Görsel 41 Defter.....	64
Görsel 42 Kupa Örnekleri.....	65
Görsel 43 Bez Çanta.....	65
Görsel 44 Kirlent.....	66
Görsel 45 T-shirt.....	66
Görsel 46 Kedi ve Lale.....	67

Görsel 47 Laleli Güneş Sandalyesi.....	68
Görsel 48 Hediye Paketi.....	68
Görsel 49 Kağıt Çanta.....	69
Görsel 50 Hediye Paketi Üzeri Çıkartma.....	69

1. GİRİŞ

Pek çok kültürün ev sahipliği yapmış olduğu lale çiçeği ve imgesi, Doğu coğrafyasından Batı coğrafyasına olan yolculuğu ile dikkat çekmektedir. Bu büyüleyici çiçek, yüzyıllar boyunca hem iki kültürün arasında köprü olmuş, hem de sanat ve tasarım alanında birçok uygulamaya ilham kaynağı olmuştur.

Kullanılan kimlik kartlarında, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 18 yıl boyunca kullanılan Türkiye logosu gibi günlük hayatta sıkça rastlanılan yerlerde lale imgesi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yaygın olarak kullanılan tasarımıyla karşımıza çıkmaktadır. Seramik, edebiyat, ilahiyat, peyzaj mimarisi gibi pek çok alana araştırma konusu olan lale imgesinin güncel tasarım örneklerine Türkiye'de rastlamak pek mümkün değildir. Ancak lale çiçeği, Eeron Saarinen gibi tasarımcılara ilham kaynağı olmuştur.

Bilimsel olarak Gül İrepoğlu laleyi, kapalı tohumlular bölümünden bir çenekliler sınıfından, zambakgiller familyasından, tulipan adı verilen bir süs bitkisi olarak tanımlamaktadır. Çaprazlama yöntemiyle çoğaltılmamış, yani doğada kendiliğinden var olmuş 15 farklı tür bulunmaktadır. Bu 15 türün 3'ü ise endemiktir. Bunlar tulipa sintenesii, tulipa sprengeri ve tulipa karamanica'dır.

Yazılan bu tezde, lale çiçeğinin coğrafi yolculuğundan ve daha sonrasında da lale imgesinin Avrupa sanatındaki temsillerinden, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çiçek kitaplarından ve el sanatlarından bahsedilmektedir.

İlk bölümde, öncelikle lale çiçeğinin Avrupa'ya gidişiyle alakalı birkaç farklı tarihçe anlatılmıştır, daha sonrasında ise Anadolu florasını gezmiş olan Avrupalı gezginlerden ve onların lale anlatımlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde lale imgesinin, Batı sanatındaki temsiline; üçüncü bölümde lale imgesinin Selçuklu ve Osmanlı el sanatlarındaki tekstil, halı dokuma, minyatür, tezhip, ve çini sanatındaki yansımalarına, daha sonra da Avrupa'daki botanik illüstrasyonlarında ve çiçek ressamlığında lale temsilleri incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise lale imgesinin güncel tasarım örneklerine yer verilmiş olup, bu teze sonuç olarak üretilen lale

imgesine yer verilmiştir. Bu sayede, zaman içerisinde üretilmiş olan lale imgelerinin değişimi gözlemlenmiştir. Zaman içerisinde değişime uğrayan lale imgesi, farklı sanat ve tasarım alanlarında stilize bir şekilde kullanmaya başlanmıştır. Bu tezin önerisi olarak Çakmacı Destici tarafından, hediyelik eşya mağazalarında ya da müzelerin mağaza kısımlarında satılmakta olan lale imgeli ürün örneklerine alternatifler üretilmiştir.

2. LALENİN DOĞU'DAN BATI'YA YOLCULUĞU

2.1 Lale Çiçeğinin Anavatanından Avrupa'ya Gelişi

Avrasya ve Afrika olarak bilinen Eski Dünya'ya yayılmış yaklaşık 120 farklı lale türü bulunmaktadır ve bu türlerin dörtte üçü Asya'dan yayılmıştır (Pavord, 1999:28). Yeni Dünya'da, yani Avrasya ve Afrika dışındaki kıtalarda, insan tarafından götürülmeden önce lale bulunmamaktadır. Laleler, Tien Shan ve Pamir Alai Dağları'ndan Pribalkhash, Altay stepleri ve Kuzey Kutbu sınırına kadar dayanmıştır. Lale çiçeğinin yapmış olduğu en büyük göç ise Asya'dan Avrupa'ya yapmış olduğu göçtür. Bazı araştırmacılara göre ise 8. yüzyılda, Osmanlı istilaları ile birlikte İber Yarımadası ve Endülüs'e taşınmıştır (Radanova, 2023).

Lalenin anavatanının Tien Shan ve Pamir Alai Dağları olduğu düşünülmektedir. Pek çok bölgede rastlanılan ve aslen yabancı olan bu çiçeğin insan eliyle göç ettiği ilk coğrafya Anadolu olarak kabul edilmektedir. Lale sözcüğü dilimize Farsça'dan girmiş olup, anlamını hem değerli bir taş olan lâlden hem de renk olan lâlden almıştır. Ancak 16. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Avusturya elçisi Ogier Ghislain de Busbecq, yazdığı mektuplarda Türklerin laleye "tulipan" dediğini belirtmiştir. Busbecq'in bu sözcüğü tülbent ya da türban sözcükleriyle karıştırılmış olabileceği de düşünülmektedir (İrepoğlu, 2017: 20).

Lale çiçeği, 16. yüzyıl ortasında Türkler tarafından üreilmeye başlandıktan sonra İstanbul'dan batıya doğru olan yolculuğu gezginler, kaşifler, meraklılar, elçiler tarafından İtalya, Avusturya, Almanya, Hollanda gibi ülkelere başlamıştır. Türk kültüründe lalenin yansıması bolluk ve huzur anlamına gelmektedir. Hristiyanlık'ta baharın gelişini ve İsa'nın yeniden doğuşunu temsil ederken, Hollanda'da ise hayatın kısalığını betimlemektedir (Radanova, 2023).

Görsel 1 *Tulip Illustration*, Conrad Gesner, 1559

Kaynak: <https://www.biodiversitylibrary.org/item/33559#page/441/mode/1up>

16. yüzyılda Orta Avrupalı gezginler ve araştırmacılar, halihazırda yazılmış olan kitaplara bağlı kalmak istemeyip buldukları ve diğer coğrafyalardaki bitkileri tanımak amacıyla seyahat etmeye başlamışlardır. Bitki araştırmacıları ya da bilimcileri, bitkilerin yalnızca kullanım alanlarını ve yararlarını değil, görünüşlerini ve özelliklerini de kayıt altına almak istemişlerdir. Bu isteğin sonucunda da bitkileri resimlemeye, tohumlarını toplamaya ve kurutmaya başlamışlardır. Bir adım öteye geçerek, buldukları bazı bitkileri kendi ülkelerine canlı bir biçimde taşıyarak botanik bahçeleri kurmuşlardır. Yine aynı yüzyılda bu gezginler, Doğu Akdeniz'e giderek Anadolu'yu ve Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmenin yanı sıra gördükleri bitkileri, hayvanları da kayıt altına almışlardır. Baytop'a göre bu araştırmacılar Anadolu florasını incelemiştir. Bu araştırmacılar ve seyahatname yazarlarının arasında hekimler, eski eser uzmanları, diplomatlar ve tabiat bilimcileri olduğu gibi, Joseph Pitton de Tournefort adında tanınmış bir botanikçi de vardır (Baytop, 2003:1).

Osmanlı'ya gelen bir başka Fransız doğa bilimcisi ve araştırmacısı Pierre Belon, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Yunanistan, Mısır, Filistin ve Batı Suriye'nin dışında Anadolu ve Trakya'yı da gezmiştir. Bu gezisinin sonucunda yazmış olduğu bir seyahatnamesi bulunmaktadır. Bu seyahatname 1553'te Paris'te basılmıştır. Kitap, Türkiye florası ve Türkiye endemik bitkilerini araştırmasından dolayı Asuman Baytop için çok önemlidir. Baytop, bu seyahatname ve

Belon'dan, "... onu Türkiye florası ile ilgili ilk araştırma olarak kabul ediyor ve Belon'u Türkiye'ye gelerek bu ülkenin yerli bitkilerini kaydeden ilk batılı bilgin olarak görüyoruz." diye bahsetmektedir (Baytop, 2003:3). Bu seyahatnamenin İstanbul kısmında Belon'un lalelerden bahsettiği görülmektedir. Anadolu'ya kıyasla İstanbul'da bahçecilik ve çiçek (süs bitkisi) yetiştiriciliği daha ön plandadır. Belon, Türklerin çiçekleri demet halinden çok, tek tek görmek istediklerinden bahsetmiştir. Pierre Belon bu araştırmayı, 1546 - 1549 yılları arasında gerçekleştirmiştir. Belon'dan yalnızca bir kaç sene sonra Osmanlı topraklarında bir isim daha dikkat çekmeye başlamıştır. Bu isim Ogier Ghiselin de Busbecq'tir.

1546 - 1549 yılları arasında Osmanlı ve pek çok doğu ülkesinde bulunan gezgin ve botanikçi Pierre Belon, Osmanlı ve bahçeleri hakkında "Kendilerini güzel çiçeklerle süslemekten daha çok zevk alan ve onları Türklerden daha çok öven kimse yoktur." diye bahsetmiştir. Pavord'a göre Belon'un bahsettiği sıkça görülen, herkesin bahçesinde bulunan kırmızı leylaklar, leylak değildir. Leylakların birkaç cinsi Türkiye'nin yerli çiçekleri olmasına karşın, hiçbiri kırmızı değildir. Aynı zamanda da Belon'un bahsetmiş olduğu ve tanıdık olmayan bu çiçekler Busbecq'e de tanıdık gelmemiştir. Fakat Belon bu çiçekleri Avrupa'da görmüş ve tanıdığı çiçeklerle kıyaslayıp aralarında bir bağ kurma arayışına girmiştir. Belon, tüccarların, İstanbul'da Osmanlı - Türk çiçekleri için bir pazar oluşturduğunu ve ithalatına başladığını aktarmıştır. 1562 yılında, Antwerp'e gelen bir tüccar tarafından kumaşlar içine sarılı soğanlar getirilmiştir. Carolus Clusius daha sonra bu lale soğanlarının tüccar tarafından yemeklik soğan sanıldığını yazmıştır. Bir kısmını yağ ve sirkeyle kavurup yemiş, bir kısmını da lahana ve diğer sebzelerin yanına bahçesine ekmiştir. Fakat ihmalden dolayı soğanlar ölmüştür. Tüccar George Rye'nın dikkatli çalışması sonucu birkaç soğan kurtarılmış olup dikkatlice yetiştirilmiş ve Clusius'un incelemesine izin vermiştir. Tüccar gibi Clusius da soğanları yemiştir. (Pavord, 1999:57 - 60).

Pierre Belon'un notları arasında laledanların, yani içine tek bir lale konulan vazoların, öneminden bahsedildiği görülmektedir. Laledanlar genellikle 20 cm uzunluğunda, gümüş, parlayan metallere ya da camdan yapılmışlardır. Şükufedanlar ise, isminden de anlaşılacağı üzere, her türden çiçeğin içine konulması için üretilmişlerdir. Laledana kıyasla şükufedanlar içlerine çiçek buketleri konulduğu için daha geniştirlerdir.

Doğa bilimcisi Belon'dan birkaç yıl sonra Osmanlı topraklarında dikkat çeken bir başka isim ise Ogier Ghiselin de Busbecq'dir. Bazı kaynaklara göre 1555, bazılarına göre ise 1554 yılında Roma - Germen kralı I. Ferdinand tarafından Sultan Süleyman'a elçi olarak gönderilmiştir ve Sultan Süleyman, Busbecq'i Amasya'da kabul etmiştir. Busbecq'in heyetinde Quackelbeen adında bir hekim ve eski kitabelerle ilgilenen bir gezgin olan Dernscham bulunmaktadır. Busbecq elçiliği sırasında detaylı mektuplar yazmıştır. Dernscham ise günlük tutmuştur. Quackelbeen'in tuttuğu hatıra defteri ise kayıptır.

Busbecq, Türklerin türbanlarına taktıkları, tanıdık olmayan bir çiçekten de söz etmiştir. Lale kelimesinin Busbecq'in çevirmeni tarafından yanlış anlaşılmasından dolayı lale, türban anlamına gelen tulipan olarak çevrilmiş olması olasıdır. Çevirmen türbana takılan lale çiçeklerini çevirmek yerine türban kelimesini çevirmiştir. Basumatary, Hatibarua ve Hazowary'e göre Sultan Süleyman'ın V. Charles'a hediye olarak Busbecq ile yolladığı lale soğanları Avrupa'ya 1554 yılında V. Charles'ın büyükelçisi Ogier Ghislain de Busbecq tarafından getirilmiştir (Basumatary, Hatibarua, Hazowary, 2023).

Busbecq, toplamış olduğu bitki örneklerini II. Ferdinand'ın hekimi Mottioli'ye teslim etmiştir. Fakat lale tohumu ya da soğanı Mottioli'nin kayıtlarında bulunmamaktadır. Çünkü Busbecq, lale soğanlarını 1570'te yakın arkadaşı ve botanikçi olan Carolus Clusius'a vermiştir. Bu lale soğanları da, lalenin Avrupa'ya resmi girişi olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni ise Busbecq, Clusius'a 1562 yılında yazmış olduğu mektupta bu soğanlardan bahsetmiştir. Lalenin Avrupa'daki ilk soğanlarının Clusius'ta olduğuna dayanarak, bu çiçeğin Avrupa'ya Clusius ve birlikte çalıştığı insanlar tarafından yayıldığı düşünülmektedir (İrepoğlu, 2017:52). Mike Dash, 1999 yılında yayımladığı *Tulipomania* adlı kitabında, 17. yüzyılın başıyla birlikte büyük bir çılgınlık haline gelen lale alışverişine dikkat çekmiş ve bu döneme "Tulipomania" adını vermiştir. Çin'in de yavaş yavaş dünyaya açılmasıyla birlikte oradan ithal edilen porselen vazoların içine konan laleler Hollanda ve Fransa gibi ülkelerin soylularının ev ve saraylarında sıkça rastlanır olmuştur (Özyıldırım, 2019: 16).

Busbecq, Edirne - İstanbul yolculuğunda nergis (*narcissus*), sümbül (*liliaceae*) ve lalelere (*tulipa*) rastlamıştır. Lalelere, Türklerin "türban/tülbent"lerinden adını türettiği "Tulipa" adını

vermiştir. Hemen hemen her koşulda yetişebilen laleleri, kışın ortasında, çiçekleri açmışken görmüştür. Kaynağı tam olarak belli olmamakla birlikte Avrupa'nın laleyi Busbecq ile tanıması olduğu düşünülmektedir. Willem Quackelbeen'in ülkesine dönmeden İstanbul'da vefat etmesine rağmen Viyana'ya yolladığı lale örnekleriyle lalenin Avrupa'da yetişmesi ve yayılmasında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Ancak Busbecq'in yayınlanan "Legationis Turcicae Epistolae Quator" isimli, Osmanlı'da yaşadığı 7 yılını (1555 - 1562) anlatan 4 mektubu, aslında Busbecq Avrupa'ya döndükten 20 sene sonra yazıp yayınlamıştır. Dolayısıyla da Fransız kaşif Pierre Belon'un (1582 - 1589) laleyi Avrupa'ya tanıtan ilk kişi olması daha olasıdır (Pavord, 1999: 55).

Lalenin ilk ortaya çıktığı kaynaklar şifalı bitkilerin tanıtıldığı ve yararlarının anlatıldığı, yemek ya da ilaç yapmak için üretilmiş olan kitaplardır (Pavord, 1999: 65). Çünkü lale soğanlarının sütü kesmek gibi bir özelliği bulunmaktadır. Bu sayede de yoğurt ya da peynir yapımında kullanılmıştır. Bitkilerin yararlarının bulunduğu kitaplar sadece bahçıvan ve çiçekçiler için değil, aynı zamanda hekimler tarafından, hekimler için de üretilmiş ve kullanılmıştır.

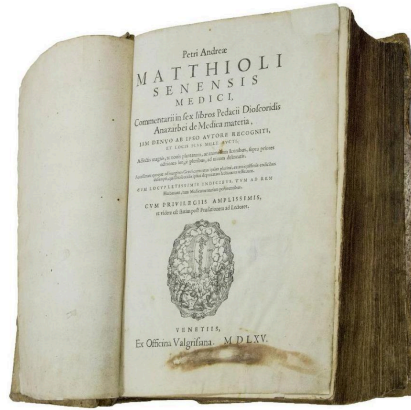
Lale çiçeğinden bir kitapta bahseden ilk kişi Conrad Gesner'dir. Gesner, Zürihli bir fizikçi ve botanikçidir. Gesner, 1559 yılının Nisan ayında, Johannis Heinrich'e ait, Bavaria'da bulunan bir bahçede ilk kez bir lalenin açılmış halini görmüştür. İstanbul ya da Kapadokya'dan gelen soğanların tek bir kırmızı çiçek açtığından, bu çiçeklerin müge çiçeğine benzediğinden, 8 adet taç yaprağı olduğundan ve kısa sürede uçup giden hafif bir kokuya sahip olduğundan bahsetmiştir. Bundan iki sene sonra yayınlamış olduğu kitapta görmüş olduğu bu çiçeğe değinmiştir. Bu kitapta Batı Avrupa'daki ilk lalenin kaydı bulunmaktadır. Pavord'un aktardığına göre Gesner, bu tohum Konstantinopolis ya da bazı kişilerin Gesner'e aktarmasına göre Kapadokya'dan gelmiştir. (Pavord, 1999: 63)

Gesner'den sonra da laleler pek çok kitapta kendilerine yer bulmuşlardır fakat her zaman doğru isimle yazılmamışlardır. 1565 yılında Pierre Andrea Mattioli tarafından yayımlanan "Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis" adlı eserde laleler, nergis çiçeği başlığının altında kendine yer bulmuştur. Bu kitaptaki lale illüstrasyonlarını Giorgio Liberale ve Wolfgang Meyer Peck yapmıştır (Pavord, 1999: 62).

1565 yılında yazılan bir el yazmasında, Leonhart Fuchs tarafından illüstre edilmiş lalenin 8 taç yaprağı bulunmaktadır. Fakat bu illüstrasyonun yanında bulunan Gesner'in açıklamasına göre Ausburg lalesinin 6 adet taç yaprağı bulunmaktadır. Ayrıca bu açıklamada lalenin kokusu olduğundan bahsedilmiştir. Fakat Belon ve Busbecq'in notlarında lalelerin kokusuz olarak tanımlandığına rastlanmıştır. Gesner bu lalenin *T. turcarum* olduğunu belirtmiştir. Pavord'a göre bu türün Osmanlı'dan göç ettiği tahmin edilmektedir. Fakat bu türün Osmanlılara ait olabileceği gibi Rus İmparatorluğu'na da ait olabileceği belirtilmiştir. Çünkü İstanbul'daki lale tüccarları iki tür lale ihraç etmektedir: Bunlardan biri Kefe (Cafe) Lalesi, diğeri ise Kavala (Cavala) Lalesi'dir. Clusius'un da *Rariorum Plantarum Historia* adlı eserinde bahsettiği bu laleler, isimlerini Ukrayna'nın Kefe şehrinden ve Makedonya'nın Kavalla şehrinden almıştır. 17. yüzyılla birlikte Balkanlarda egemenliği artan Osmanlı Devleti'nin ihraç ettiği bu laleler aslen Balkan topraklarından Avrupa'ya yayılmış olabilir (Pavord, 1999: 61).

1575 yılında Avrupa'daki ilk lale illüstrasyonunu yayımlatan Conrad Gesner, bu illüstrasyonu ahşap oyma tekniğiyle, kendisinin ya da beraber çalıştığı iş arkadaşlarından birinin üretmiş olduğu bir resimden kopyalamıştır. Gesner'in ürettiği başka suluboya çiçek illüstrasyonları da bulunmaktadır. Aslında bir nergis ismi olan *Narcissi Lutei odorati* olarak belirtilmiş sarı bir lale, önden, arkadan ve yandan resmedilmiştir. Ancak Pavord bu lalenin yanlış adlandırıldığını ve türünün *T. sylvestris* olduğunu savunmaktadır. Bahsedilen bu illüstrasyonda lalenin gelişiminin tohum ve soğan hali de bulunmaktadır. Bu 3 çiçekten ikisinin yedi, ortadakinin ise sekiz taç yaprağı bulunmaktadır. *T. sylvestris*'in en önemli özelliklerinden biri ise fazladan taç yaprağına sahip olabilmeleridir. İllüstrasyonun açıklamasında ise Gesner, yine lalenin kokusundan bahsetmiştir. Bu özellik lale çiçeğinde pek rastlanan bir özellik değildir (Pavord, 1999: 62).

Lalenin ilk bilimsel illüstrasyonu, Kral II. Ferdinand'ın İtalyan olan hekimi Pietro Andrea Mattioli tarafından 1559 yılında yayımlanan *Comentarii secundo aucti in Libre sexpedacii Dioscoridis anazarbei de medica Materia* adlı tıbbi bitkiler kitabında bulunmaktadır (Bkz. Görsel 2). Ancak lalenin yaprakları ve soğanları hakkında bilgi veren kitabı ise 1565 yılında yayımlanan *Historia Plantarum*'dur (İrepoğlu, 2017: 48).

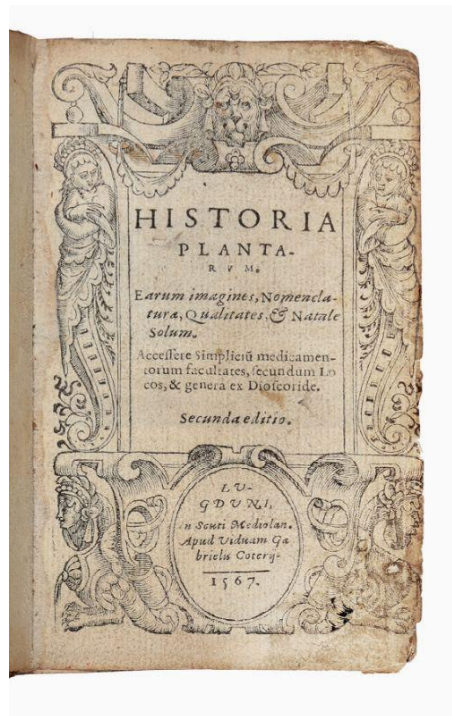

Görsel 2 *Comentarii secundo aucti in Libre sexpedacii Dioscoridis anazarbei de medica Materia*, Pietro Andrea Mattioli

Kaynak:

<https://www.iberlibro.com/Commentarii-sex-libros-Pedacii-Dioscoridis-Anazarbei/30115173591>

/bd

Görsel 3 *Historia Planta*, Pietro Andrea Mattioli

Kaynak: <http://scua.library.umass.edu/exhibits/herbal/pinet.htm>

Lalenin, İtalya'da 16. yüzyılın ortasından itibaren var olduğu bilinmektedir. Pietro Michiel, Padua'daki bir botanik bahçesiyle ilgilendikten sonra Venedik'teki kendi bahçesine dönünce I Cinque Libri di Piante adında bir bitki kitabı çıkartmıştır. Bu kitap, *T. sylvestris* ve *T. praecox* cinsi lalelerin illüstrasyonlarını da içinde barındırmaktadır (Pavord, 1999: 72).

Lalenin keşfi için bir başka önemli isim olan Carolus Clusius Arras, Fransa'da dünyaya gelmiştir. Clusius 23 yaşında, Protestan reformcusu Phillip Melanchton'un yanına eğitim-öğretimine devam etmek için gitmiştir. Buradan da Guillaume Rondelet'in öğrencisi olmak için ayrılmış ve Montpellier'e gitmiştir. Ardından 2 yıl sürecek olan İspanya ve Portekiz seyahatine çıkmıştır. 1573 yılında ise Maximilian II'nin daveti üzerine Viyana'ya göç edip Imperial Botanic Garden'ı kurmuş ve yönetmiştir. Burada çalışmalarına devam eden Clusius, "Rariorum aliquot Stirpium" adlı kitabını yayımlamıştır. Bu kitapta Clusius'un topladığı, kendisine yollanan ve hediye edilen çiçeklerin listesi de bulunmaktadır. Listenin sonlarında ona elçi Busbecq tarafından yollanan lalelere de rastlanmaktadır. Clusius, 1587 - 1593 yılları arasında Frankfurt'taki botanik bahçesine hizmet etmiştir. Bu yıllarda da kendi bahçesinde lale yetiştirmeye devam etmiştir. 1593 yılında Leiden'a göç ederken beraberinde yetiştirmiş olduğu laleleri de götürmüştür. Leiden'a taşınmasının sebebi Horti Praefectus'te ders verecek olmasıdır. Yerleştikten 3 sene sonra, fizikçi Henrik Hoyer ile tanışır ve Henrik eğitimini tamamlayıp Bergen'e döndüğünde, Clusius'un ona vermiş olduğu lale soğanlarını da getirmiştir. Böylelikle Clusius sayesinde lalenin kuzey Avrupa'ya da göçü başlamıştır.

Clusius, *Rariorum aliquot Stirpium* adlı kitapta çiçek dizinini düzeltmek için çok çaba sarf etmiştir. Kitabın daha önceki versiyonlarında "Lilionarcissi", yani nergis zambağı, kitabın yeni versiyonlarında "Tulipa", yani lale olarak basılmıştır. Clusius lale başlığını 3 farklı gruba ayırmıştır. Bunlar 8 farklı alt başlıklı erken açan, geç açan ve ikisinin arasında açanlardır. İllüstrasyonlar ise Plantin tarafından yapılmış orjinal illüstrasyonlara çok benzemektedir. Fakat bu illüstrasyonların isimleri, çiçekler daha önce yanlış tanındığı için değişmiştir. *Lilionarcissus alba*, *Tulipa praecox flava* olmuştur ve benzer bir çok değişiklik yapılmıştır. Kitaba *T. serotina minor* ve *T. pumilio altera* gibi yeni ahşap baskı illüstrasyonlar da eklenmiştir. Bu lalelerin bahçelerde yeni görülmeye başlandığı belirtilmiştir (Pavord, 1999: 66).

Hem Clusius hem Gesner hem de Leonhardt Rauwolf, Lübnan Dağı'nda bir tür sarı çizgili lale topladığını ve Belon gibi, Türklerin çiçeklerden ne kadar çok keyif aldığını, türbanlarına çiçek takmak gibi alışkanlıkları olduğundan bahsetmiştir (Pavord, 1999: 67).

17. yüzyılda lale çılgınlığının artmasıyla birlikte insanlar ilginç davranmaya başlamıştır. Bu çiçeğe duyulan tutkunun en büyük örneklerinden biri olan Dr. Tulip'i, ünlü Barok ressamı Rembrandt resmetmiştir. Ressamın "The Anatomy Lesson of Dr. Tulp" adlı eserindeki Dr. Tulp, aslen Claes Pietersz'dir. Döneminin önemli bir hekimi olan Pietersz, laleye karşı olan düşkünlüğünden dolayı adını Dr. Nicolaes Tulp olarak değiştirmiştir (Dash, akt. İrepoğlu, 2017: 52 - 53).

Görsel 4 *The Anatomy Lesson of Dr. Tulp*, Rembrandt, 1632

Kaynak: <https://www.wikiart.org/de/rembrandt-van-rijn/die-anatomie-des-dr-tulp-1632>

Yine aynı yüzyılın başında lale çiçeği Fransa'da da oldukça önemli bir yere sahiptir. Ülke, Hollanda'daki lale çılgınlığından daha çılgın bir döneme girmiştir. Gelişen bir bira fabrikası, tek bir *Tulipe Brasserie* varyasyonundaki bir lale soğanıyla takas edilmiştir. 1608 yılında, bir değirmenci, değirmeni karşılığı *Mere Brune* adındaki lale soğanını satın almıştır. Aynı dönemde Fransa'da kadınlar arasında elbiselerinin dekolterine nadir bulunan laleleri takmak da moda haline gelmiştir. Bu lale hayranlığının devamında Kral Henry IV'ün nakışçısı Pierre Vallet, lalenin de dahil olduğu çiçekleri oyma baskı yöntemi ile bir kitap haline getirmiştir. Bu kitaptaki örnekler, Pierre Robin'in Paris'teki bahçesinden toplanmıştır (Pavord, 1999:73). 1612 - 1678 yılları arasında yaşayan, Flintshire'da bulunan Bettisfield Lordu Sir Thomas Hanmer, 200 adamıyla birlikte Kral'a Kuzey Galler'i savunması için destek olurken, bir yandan da John Lambert'e lale yollamıştır.

Doğu'dan Avrupa'ya lalenin girmesiyle beraber Avrupa'da yayılması ve İngiliz çiçek yetiştiricilerinin odak noktası olması çok zaman almamıştır. 17. yüzyılda lale, Fransa, Hollanda ve İtalya'ya olduğu gibi İngiltere'ye de aniden ve hızlıca, fakat yanlış bir isimle (tulip) yayılmıştır. Pavord'a göre lalenin İngiltere'ye, I. Elizabeth döneminde Flaman, Valon ve Fransız göçmenler tarafından getirilmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Flaman Matthias de l'obel adında, Labelius olarak da bilinen botanikçinin 1570 yılında Londra'ya geçici olarak yerleşmesiyle gelmiş olması olası bir ihtimaldir (Pavord, 1999: 91).

İngiltere'de lalelerden bahseden ilk kitap Henry Lyte'e ait olan Niente Herball or Historie of Plantes'tir. Fakat kitapta Dodoens'in belirsiz ve kaynaksız olan inancı tekrar etmiş olup lalenin Yunanistan'dan geldiği belirtilmiştir. John Gerard ise lalesini Suriye'den Efendi Garth'tan aldığını söylemiştir. Ayrıca Efendi Garth'ın Londra'da eczacılık öğrenen arkadaşı Master James Garrett'in 20 yıldır lale yetiştirdiğini bu tarihin de en geç 1577'ye denk geldiğinden bahsedilmektedir (Pavord, 1999: 92).

John Gerard, laleleri üç ana gruba ayırmaktadır. Bunları zamanında açan, geç açan ve blushed colored (kızarıklık renkli) olarak tanımlamaktadır. Kitapta yer alan Gerard'ın Appleblossom Tulip olarak adlandırdığı, "Tulipa media sanguinea ablis oris" başlıklı illüstrasyon Lady Tulip'e referans vermektedir. İllüstrasyonun yanında bulunan açıklamada ise *T. clusiona*'yı çağrıştırmaktadır. 15. yüzyıl ve 16. yüzyıl başına kadar İngiltere'de yapılmış olan hiçbir el yazmasında ya da çiçek portrelerinde lale kendine yer bulamamıştır. Hans Holbein the Younger tarafından 1526 yılında yapılmış olan Thomas More ve ailesinin portresinde bile rastlanmayan laleye 1533'te, Jacques Le Moyne de Morgues tarafından parşömen üzerine suluboyayla yapılmış "A young daughter of the Picts" adlı minyatürde rastlanmaktadır (Pavord, 1999: 94 - 95).

Görsel 5 *The Herball of Generall Historie of Plantes*, John Gerard, 1636

Kaynak: <https://archive.org/details/herballorgeneral00gera/page/n15/mode/2up>

John Gerard, *Herball* isimli kitabını yayımladıktan yaklaşık 30 yıl sonra eczacı John Parkinson, *Paradisi in Sole Paradisus Terrestris* isimli icmalini yayımlamıştır. İlerleyen yıllarla birlikte Gerard'ın sınıflandırdığı 14 lale, 10 katına çıkmıştır. Bu 14 laleyi Gerard, çiçeklenme zamanına göre gruplamıştır. Fakat Parkinson'ın işi hem lale çeşitlerinin çoğalmasıyla hem de bahçıvan ve çiçek yetiştiricilerinin kendilerince çiçeklere isim vermeye başlamasıyla karmaşık bir hal almıştır (Pavord, 1999: 97).

Amerika'ya lale çiçeği 19.yüzyılın başında, Hollanda Reform Kilisesi mensupları olan göçmenler tarafından getirilmiştir. Bu göçmenler, Hollanda'nın Michigan bölgesine King Willem I. tarafından sürülmüştür. Bu kilisenin lideri Rev. van Raalte, buldukları bölgeyi kolonileştirmiş ve bu bölgede Avrupa bitkileri için bir pazar oluşturmuştur. Bu pazar, gezici - satıcı olan Hollandalı Hendrick van der Schoot tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne açılmıştır. 1849 yılında van der Schoot, ABD'de altı ay geçirerek lale soğanları için siparişler almıştır. Avrupa'nın çiçekleri, Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilirken, bir yandan da Amerika Birleşik Devletleri'nin çiçekleri John Bartram tarafından İngiltere ve Hollanda gibi ülkelere gönderilmiştir (Pavord, 1999: 15).

İlk çiçek kitabı olan *Plantarum seu stirpium icones*'ta bulunan lalelerin, Matthias de l'Obel tarafından mı yoksa kitabı derleyen Gobelius tarafından mı yazıldığı tartışma konusudur.

Christophe Plantin tarafından resimlenen bu kitap tahta baskı tekniğiyle üretilmiştir. 23 farklı lalenin resmedilmiş olduğu bu kitap 10 sayfadır. Bu kitapla aynı yıl çıkan Clusius'un *Rariorum aliquot Stirpium* isimli kitabında da Plantin, *T. praecox alba*, *T. praecox lutea* gibi türlerin illüstrasyonlarını yeniden yapmıştır. Daha önce üretilmiş olan lale illüstrasyonları monokrom olduğu ve doğru bir şekilde adlandırılmayıp açıklamalar da nadiren laleler hakkında doğru bilgiler içerdiği için, bu laleleri tanımlamak oldukça zordur. Aynı zamanda da lalelerin isimlendirilmesi çiçek açma dönemine ve rengine göre yapılmıştır (Pavord,1999: 64).

Görsel 6 *Hortus Eystettensis*, Basilius Besler, 1613

Kaynak:http://beeld.teylersmuseum.nl/Digital_Library/Emags/149b_439-1/index.html#/1

Gesner ve Mattioli'in 17. yüzyıl başlarındaki öncü olduğu çiçek kitaplarının bir parçası olan *Hortus Eystettensis*, Almanya'daki Eichstatt Piskoposu'nun bahçesinin kayıt altına alındığı bir kitaptır. Hortus Eystettensis adlı kitap, Johann Conrad von Gemmingen için yapılmıştır. Von Gemmingen 17. yüzyılın başlarında Eichstatt'deki en iyi bahçelerden birine sahiptir. Neredeyse bütün çiçek ve çalılarla ekili olan bu bahçe, 1613 yılında botanikçi ve eczacı Basilius Besler tarafından 367 illüstrasyonla kayda alınmıştır. Bavyera Dükü Wilhelm V.'ye bahçesi hakkında yazan Piskopos von Gemmingen, dikilmiş olan bütün çiçeklerin lokal tüccarlar tarafından ona yollandığını, Hollanda'nın Amsterdam, Antwerp, Brüksel gibi şehirlerinden geldiğini belirtmiştir. Piskoposun bahçesinden her hafta bir ya da iki kutu çiçek çizilmek üzere Nürnberg'teki sanatçılara gönderilmekteydi. Kitap için illüstre edilen bu çiçekler arasında lale de

bulunmaktadır. Bu laleler arasında açma süresi az olan *T. praecox* ve *lilinaricissus bononiensis* etiketi altında *T. sylvestris* de bulunmaktadır. Parrot Tulip furyası 20 yüzyılın ürünü olmakla birlikte, Piskopos'un kitabında kendine yer bulmuştur. *Tulipa nivea oris purpurascente* etiketi altında bulunan bu lale parlak, ahududu pembesinde resmedilmiştir (Pavord,1999: 70).

Görsel 7 *Florilegium*, Emanuel Sweerts, 1647

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sweerts_Florilegium_1647_Plate_10.jpg

1612 yılında Emmanuel Sweerts'in yayınlamış olduğu *Florilegium* adlı üretim satış kataloğu, Avrupa'da görülen ilk çiçek kataloğudur (Pavord, 1999:70). Bir satış kataloğu olduğu için yazı bulunmamaktadır. Geniş bir renk skalasıyla resmedilmiş olan çiçekler, aile adlarına göre gruplanmıştır.

Gesner'den sonra Mattioli ve Lobelius da işlerinin, araştırmalarını yayınlamaya başlamıştır. 1673 yılında Fransa elçiliğinde görev yapan diplomat Antoine Galland, Edirne - İstanbul yolunda seyahat ederken günlüğüne harika bir gün geçirdiğini, bunun nedeninin ise Burgaz yolu boyunca geniş lale tarlaları görmüş olduğunu yazmıştır. Birçok ülkede kendine yer edinmiş olan lale çiçeği aynı zamanda birçok bilim insanı, gezgin ve sanatçının da dikkatini çekmiştir. Zamanla araştırma konusu olmaktan çıkarak bir statü ve yatırım aracı haline gelmiştir.

2.2 Hollanda'da Yaşanan Lale Çılgınlığı

Nesnenin fiyatının zaman içerisinde maddi değerinin, olması gerektiğinden daha fazla bir oranda artması durumuna finansal balon denir ve tarihteki ilk finansal balon, lale çılgınlığı olarak kayda alınmıştır (Basumatary, Hatibarua, Hazowary, 2023). 16. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da çiçek yetiştirmekten keyif alan, bu alanda ek gelir sağlayan insanlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla da çiçek yetiştirmek bilimin yanı sıra ekonomik bir hal almıştır. Lale, Hollanda'da popülaritesinin artmasıyla beraber ciddi bir pazar haline gelmiştir. Büyüyen bu pazar, Tulipomania'yı, yani Lale Çılgınlığı'nı doğurmuştur. İrepoğlu'na göre bu lale yetiştiricileri ilk lale soğanlarını Clusius'tan ya da iş arkadaşlarından izinsiz almışlardır. 17. yüzyılın başında lalenin bu popülerliği Hollanda'dan Fransa'ya sıçramış olup, nadir bulunan soğanlar saraylı kadınların arasında bir hediye aracı haline gelmiştir. Kısa zamanda Fransız sarayının gözdesi olan lalenin, soğansız, kesilmiş bir biçimde 1000 Hollanda guldeni tutarında Fransız parasına satıldığı bilinmektedir. Saray dışında ise bir değirmencinin, nadir bulunan bir soğanı değirmeni karşılığı aldığını, bir başkasının 30.000 Frank olan birahanesini takas ettiğini, bir kadının çeyizinin ise babasının yetiştirmiş olduğu zor bulunan bir laleden oluştuğu hikayeleri bilinmektedir.

1620'lerde mezhep çatışmalarından dolayı Fransa ve Roma - Germen İmparatorluğu'ndan Leiden ve Amsterdam'a kendi lale soğanlarıyla göç edenlerin büyük bir kısmının ekonomik olarak durumu iyi olup zanaatla uğraşmaktaydılar. Bu durumda lalenin çoğaltılmasında, yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Hollanda'da lale meraklıları yalnızca üst tabaka, yani soylular değildi. Halk, bir kaç nesilde zenginleşmiş kesim, doktorlar, hemen hemen toplumun bütün katmanları laleyle ilgilenmekteydi. Zamanla lale soğanları bir statü haline gelmiş olup, herkes nadir bulunan lale soğanları için birbiriyle yarışmaya başlamıştır. Hatta efsaneye göre Amsterdam'da sık rastlanmayan bir lale soğanı, ev fiyatına satılmıştır.

Şubat 1637'de, lale borsasında büyük, ani ve beklenmeyen bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüş Hollanda'da panik havasının hakim olmasına yol açar. Lale, artık Hollanda'da popülerliğini kaybetmiştir. Değerini kaybeden lale soğanları, ev fiyatları yerine neredeyse bedavaya satılmaya başlamıştır. Yönetim, lale üreticilerini korumak için çabalar ve Hollanda mahkemeleri, lale spekülasyonunun önüne geçmek için önlemler almıştır. Bu borsa düşüşünden 20 yıl sonra 1657

yılında İsveç elçisi Claes Rålamb İstanbul'a gelirken yolda Bulgaristan ve Makedonya'da lale gördüğünü yazmıştır "Dağları aştıktan sonra, Bulgaristan'da hemen hemen hep düz ovalarda ilerledik. Orası harika ve bahçelik bir ülkedir: Kırklarında kuşkonmazlar, laleler, karnabaharlar ve başka güzel otlarla çiçekler yetişir." (İrepoğlu, 2017: 56).

Avrupa'ya ilk lalenin tanıtılmasının bir Fransız tarafından yapılmış olması olasıdır. Lale soğanları Amsterdam'a ulaşmadan çok önce, 1562 yılında İstanbul'dan Antwerp'e ulaşmıştır. Tanınan İsviçreli botanikçi ve fizikçi Conrad Gesner tarafından kayda alınmış, açmış ilk lale Ausburg, Bavyera'daki bir tüccarın bahçesinde bulunmaktadır. (Pavord, 1999: 129). 17 ili İspanya işgali altında olan ve iç savaş çıkan Hollanda'da lale, savaşa rağmen ülkede kendine hızlıca yer bulmuştur. Bu savaş, Hollanda'da ilk lale ekiminin gerçekleştiği yer olan Haarlem civarında olup, Hollanda Cumhuriyeti'nin kurulmasına da neden olmuştur. Bu arada Flaman çiçek yetiştiricileri ellerindeki laleleri meclis üyesi Herwart'ın düz, desensiz ve kırmızı lalelelerinden çok farklı bir boyuta taşımıştır. Flaman çiçek yetiştiricileri, Fransa'daki lale çılgınlığını beslemiştir. Fakat Fransa lale çılgınlığı, Hollanda lale çılgınlığından 20 yıl önce gerçekleşmiş olup Hollandalı çiçek yetiştiricileri bir şekilde bunun altından kalkarak günümüze kadar lale yetiştirmeye ve ihracatını yapmaya devam etmiştir.

17. yüzyılın başlarında Avrupa'daki ilk lale yetiştiricileri, Güney Haarlem civarında fidanlıklarını kurmuşlardır. Bu yüzyılın ilk 20 yılında laleler, büyük yataklar içinde satılmaktadır. Usulüne uygun ekilen bütün yataklar, yüksek meblağlara mülk sahipleri ve onların bahçıvanları tarafından alınmaktaydı. İlk stoğun satışıyla birlikte lale marketi genişlemiş olup, 1620'lerle birlikte alıcılar daha uygun fiyatlara lale almaya başlamışlardır. Tek renkli varyasyonlar pound başına 12 florine satılmaya başlamıştır ama çift renkli olan, kırık varyasyonlu lalelere ise olağan dışı fiyatlar biçilmeye devam edilmiştir. 1630'ların ortasındaki Hollanda lale çılgınlığı, Clusius'un Leiden'deki bahçesinden ilk lalelerin çalınmasından bu yana doruk noktasına ulaşmıştır.

1623 yılında ortalama lale fiyatları 150 florinken Semper Augustus isimli nadir bulunan lale 1000 florine satılmaktaydı. Fakat az ve yavaş yavru ürettiği için 1624 yılına gelindiğinde yalnızca 12 adet Semper Augustus soğanı kalmıştı ve soğan başına 1200 florin istenmekteydi. Bir sonraki yıl ise bu fiyat kendini ikiye katlamıştır. 1633 yılında ise soğan başına 5.500 florin

istenirken, lale çılgınlığının zirvesine gelindiğinde ise yine tek bir soğan başına 10.000 florin istenmektedir. Nederlandsch Magazin'de 1838 yılında yazdığına göre bir adet Semper Augustus soğanı için istenilen en yüksek fiyat 13.000 florindir. Bu fiyat da Amsterdam merkezinde bulunan kanal kenarındaki evlerin değerinden daha fazladır. 17. yüzyılın ortasında bu fiyattan daha aza, yaklaşık 10.000 florine bahçeli bir ev almak mümkündü (Pavord, 1999: 133).

1630'larda en iyi, en pahalı sanatçılara çiçek resimleri için ödenen miktar ile, resimdeki aranjmanların bahçedeki fiyatı aynıdır. Yine aynı yüzyılda sadece üst tabaka değil durumu iyi olan vatandaş ve tüccarlar da resim satın alabildiği için Hollandalı ve Flaman ressamın yıldızı parlamıştır. Çiçek ressamlığının popüleritesi, botaniğe de ilgi uyandırmıştır. 17. yüzyılın ilk 10 yılıyla birlikte Hollanda'da gelişen lale ticaretiyle beraber, çiçek her kesimden insanın hayatında önemli bir rol oynamaya başlamıştır.

Uzman ve bilim insanlarının başını çektiği lale çılgınlığının ilk aşamasını, 1620'lerin sonlarına doğru profesyonel çiçek yetiştiricilerinin artmasıyla birlikte ikinci bir aşama izlemiştir. Lalenin ticari değerinin artmasıyla birlikte, fidanlık ticareti yatırım aracına dönüşerek bir çok yeni işletme kurulmuştur.

Görsel 8 *Semper Augustus Lalesi*, Anonim Çizim, 17. yüzyıl, Suna ve İnan Kırac Vakfı, Oryantalist Resim Koleksiyonu

Yetiştiriciler, nadir bulunan kırık, çift renkli ve çizgili lalelerden, neredeyse bedavaya satılacak olan tek renkli varyasyonlara kadar pek çok laleye ilgi duymuşlardır. Kendi fidanlıklarından,

doğruca satış yapan yetiştiriciler, aynı zamanda da şehir merkezinden uzakta satış yapabilmek için satıcılar işe almışlardır. Ucuz, tek renkli soğanları onlarla birlikte panayır ve fuarlara göndermişlerdir. Bu sayede çiçek yetiştiricileri, soğanları ve laleleri seyahatler için muhafaza etmeyi öğrenmişlerdir ve gezici satıcılar sayesinde de lalenin yayılması kolaylaşmıştır. Artık güven içinde seyahat edebilen lale soğanları başka ülkelere de ihraç edilecek hale gelmiş olup, lale ticaretinde Hollanda hakimiyeti baskın gelmeye başlamıştır (Pavord, 1999: 142). Ticaretin gelişmesiyle birlikte çiçek aranjmanları ressamı Ambrosius Bosschaert ve Jan Brueghel gibi isimlerin öncülüğünde Pieter van Kouwenhoorn, Judith Leyster ve Jacob Merrell gibi isimler de lale kitapları üretmeye başlamışlardır. Bugün bu kitaplardan biri, İngiltere'nin Cambridge şehrindeki Fitzwilliam Müzesi'nde bulunmaktadır. 1640 yılında Ambrosius Bosschaert the Younger tarafından yapılmış olan bu kitap, içinde Olinda adında pembe - beyaz çizgili bir laleye ev sahipliği yapmaktadır. Bu lalenin o zamanki değeri ise 400 guilder'den fazladır. Üretilmiş olan lale kitapları yalnızca satış amaçlı değil, lale koleksiyonlarının kayıt altına alınması için de üretilmişlerdir. Avrupa'ya Hollandalı yetiştiricilerin lalelerinin hakim olduğu bu dönemde satıcılar, alıcıların iştahının kabarması için bu lale kitaplarını, satış katalogları olarak kullanmışlardır. Lale soğanları yalnızca açtıkları dönem el değiştirmemişlerdir, bu yüzden de alıcıların ne alacaklarını bilmeleri ve seçmeleri için bu kataloglara ihtiyaç duyulmuştur. Lale çılgınlığının büyük çöküşünden sonra bile laleler hala çok pahalı çiçeklerdi ve bu yüzden kataloglar da önemini korumuştur.

Lale kitapları genellikle lale yetiştiricilerinin en kıymetli, en pahalı lalelerini içeriyordu. Lale Çılgınlığı, lalenin tarihindeki en trajik olaydır ve salgın hastalık gibi tüm Hollanda'ya yayılmıştır. 1634 ile 1637 yılları arasındaki ticaretin artma sebebi tek renk ve tombul olan laleler değil, yapraklarındaki değişiminin nedeni daha sonra anlaşılacak olan çift renkli ve çizgili taç yapraklara sahip olan lalelerdir. Çiçekteki bu gizemli değişim, 20. yüzyılda botanik biliminin gelişmesiyle çözülmüştür. Bir tür virüs yüzünden çift renkli ve çizgili yapraklara sahip olmaya başlayan laleler, güzelleşmelerinin yanı sıra sağlıksızlaşmaya da başlamıştır. Finansal balonun oluşmasını sağlayan ve çift renkli, sağlıksız yavrular üretilmesine sebep olan virüs, Potyviriidae ailesine mensuptur ve yalnızca *liliaceae* ailesinden zambak ve lale soğanlarını etkilemiştir (Basumatary, Hatibarua, Hazowary,2023). Bu kırık varyasyonlar, lale ticaretine yeni bir kapı açmıştır. Eğer lale yetiştiriciliği yalnızca yetiştiricilik olarak kalsaydı ve ticarete dönüşmeseydi, Pavord'a göre lale çılgınlığı yaşanmayacaktı. Ancak hızlıca zengin olmak isteyen tüccarlar, kırık

olan bu lale varyasyonuna sarılmıştır. Tek renkli ve soğanlı varyasyonların aksine lale yetiştiricileri kırık varyasyonların nasıl çoğaltılacaklarını anlamadıkları ve öğrenemedikleri için var olan az sayıdaki kırık varyasyonun değeri artmıştır.

Lale çılgınlığının Hollanda'da yaşanmasının bir başka sebebi ise Clusius'un çılgınlık başlamadan 40 yıl önce 1593'te, Batı Avrupa'nın en güzel lale soğanlarıyla birlikte Leiden'a yeni botanik bahçesini kurmak için taşınmasıdır. Clusius'un ekmiş olduğu lalelerin bir kısmı çalınmış ve çoğaltılmaya başlanmıştır. Zamanla değer kazanan bu laleler, kolayca zengin olmak isteyenler tarafından bir fırsat olarak görülmeye başlanmıştır. Hollanda'nın lale ticaretinde bu kadar yükselmesi ve önemli bir yer haline gelmesinde Amerika kıtasının keşfinin rolü olduğu düşünülmektedir. Çünkü 16. yüzyılda Amerigo Vespucci Amerika'ya ayak bastığında Avrupa kıtasının ticaret yolları da değişime uğramıştır. Lizbon ve Antwerp gibi Avrupa'nın batı sahilindeki liman kentleri ticaret merkezi haline gelmiştir. 1576'da İspanyol askerlerin Antwerp'i yağmalamasından Amsterdam kazançlı çıkmıştır. 1585 ile 1650 yılları arasında Amsterdam, kuzeybatı Avrupa'nın ticaret merkezi haline gelmiştir. Dünyanın deposu haline gelen Amsterdam'da kumaş, kuru balık, şarap ve ipek gibi pek çok ürün, kendine satış alanı bulmuştur (Pavord, 1999: 147).

İhraç edilen lalelerin yanı sıra Hollanda'da satılacak olan laleler içinse iki satış geleneği çiçek yetiştiricileri tarafından geliştirilmiştir. Birinci satış şekli "met de bordan" olarak bilinip, hakem yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu geleneğe göre alıcı ve satıcıya birer tablet verilmektedir. Alıcı, satılacak laleye ne kadar teklif edebileceğini, satıcı ise o lale için en az ne kadar kabul edebileceğini yazmaktadır. Daha sonrasında bu tabletler hakemlere verilir. Hakemler ise hangi meblağın satılacak lale için daha uygun olduğuna karar verip, tabletleri satıcı ve alıcıya geri verirler. Eğer onlar da bu kararı uygun görürlerse, satış gerçekleşmektedir. Fakat uygun görmezlerse her şey baştan başlamaktadır. İkinci satış yöntemi ise "in het ootgen"dir. Bu gelenekte ise alıcıların verdikleri teklifler kayıt altına alınmaktadır. Daha sonra ise satıcı, en yüksek teklifi seçip, bu fiyatı kabul edip etmeyeceğine karar vermektedir. İki sistemde de bu organizasyonların yapıldığı yerlere katkı sağlaması amacıyla "şarap parası" olarak da bilinen bir ücret talep edilmektedir. Bu parayı da satıcılardan değil, alıcılardan istemektedirler. Ortada yetkililer tarafından belirlenmiş bir fiyat listesi olmadığı için bu gelenekler suistimal edilmeye epey açık hale gelmişlerdir. "Gheel ende Poot van Leyden" isimli kırmızı çizgili sarı lalenin

fiyatı 46 guilder iken, bir ay içerisinde bu fiyat 515 guilder'e kadar çıkmıştır. Fiyatlar arttıkça da ödemeler yalnızca nakit parayla yapılmamaktadır. Lale soğanları için evini takas edenler de olmuştur. (Pavord, 1999: 150).

Lalenin kolay ve hızlı gelir sağladığının düşünülmesiyle birlikte satıcı sayısı çoğalmış ve alıcı sayısından fazla hale gelmiştir. Bu da lale çılgınlığının çöküşünü kaçınılmaz hale getirmiştir. İnsanlar laleyi değerli takı, statü belirtisi, yatırım aracı olarak görmeyi bırakıp, ondan sıkıldıklarında hobi olarak yetiştirilen bir çiçek haline gelmiştir. Fransız, Flaman, İngiliz ve İskoçyalı çiçek yetiştiricileri tarafından mükemmel yakın hale getirilen laleler, terk edilip unutulacakken Hollandalı çiçek yetiştiricileri tarafından tekrar popüler hale gelmiştir ve kesme çiçek ihracatında önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç, 18. yüzyılın sonlarına doğru Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çiçek yetiştiricilerinden de beklenmiştir. Saat tamircisi ve gümüşçü olan William Faris, Chesapeake'deki bahçesinde taç yaprakları tüy gibi ve çizgili, alevli olan laleler yetiştirmiştir. 1845 baharında Long Island'da bulunan Linnaean Botanik Bahçesi'ne 600 farklı çeşit lale ekilmiştir. Bu yıllarda lale, İngiltere ve Fransa'da yetiştiricilerin gözdesi olmaya devam etmiştir. 1889 yılında Ernst Heinrich Krelage isimli çiçek yetiştiricisi Paris'te bulunan Trocadero Palace etrafını, yetiştirmiş olduğu Darwin laleleriyle süslemiştir. Bu süsleme işini, laleleri kesip vazolara yerleştirmek yerine soğanlarını toprakta bırakarak ilk dikili gösterimlerden birini yapmıştır. İngiltere'de bulunan Kew Botanik Bahçesi içerisindeki Palace House'un önündeki lale düzenlemelerinde de aynı yöntem kullanılmıştır. 1896 yılında Cork yakınlarında bulunan Ard Cairn isimli çiçek yetiştirme yerine sahip olan Baylor Hartland park alanları için lalenin yaygın olarak ekilmesinde önemli rol oynamıştır. Londra'daki Kraliyet Parkları'nda toplu halde lale ekimine başlanmıştır (Pavord, 1999: 233).

1912 yılına gelindiğinde ise Sheffield Botanik Bahçesi'ne 30.000 adet lale ekilmiştir. White Hawk isimli erkenci lalenin saflığı dikkat çekmiştir. Bradford da bulunan eski inşaat alanında minyatür bir soğan alanı oluşturulmuştur. Bradfordlu mezarçı Fred Terry girişimci bir insandı ve Hollanda'daki lale tarlalarından oldukça etkilenmiştir. Bunun sonucunda da Hollandalı bir firmanın şubelerini alarak 7 farklı lale varyasyonundan toplam 10.000 adet ekmiştir. Bütün tarla 100 pounda sigortalıdır. 1920'lerde, Londra Parklarında 200 farklı tür lale ekilmeye ve yetiştirilmeye başlanmıştır. Ekilen bütün laleler yalnızca İngiliz yetiştiricilerden alınmıştır (Pavord, 1999: 234).

Dünyanın birçok yerindeki lale çılgınlığının ardından 20. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa'nın birçok noktasında yetiştirilmekte olan lale, aynı zamanda görsel üretiminde de yerini bulduğu bir kullanımı sürdürmüştür. Örneğin, kendisine endüstriyel tasarımda da yer bulan lale, Eere Saarinen'in 1955 yılında modernizm çizgisinde tasarladığı ikonik sandalyesine ismini vermiştir. Yine aynı yıllarda Türkiye'de sokak aydınlatmalarında kullanılmaya başlanan lale motifi, yeni çipli kimlik kartlarında da kendine yer bulmuştur. 2010 yılında İstanbul 2020 Olimpiyat adaylığının tanıtımında kullanılan logoda da lale imgesi dikkat çekmektedir. Aynı zamanda 2012'de Emirgan Korusu'na 112 farklı türde toplam 1.850.000 adet lale ekilmiştir (İrepoğlu, 2017: 308).

Anavatanı Tian Shan ve Pamir Dağları olduğuna inanılan lale çiçeğinin Anadolu'ya göçü insan eliyle olmuştur. Türkçe'ye Farça'dan geçen "lâl" kelimesi, çevirmenin hatasıyla Avusturya elçisi Busbecq tarafından türban kelimesinden "tulipan" kelimesine evrilmiştir. Ticaretin gelişmesiyle birlikte 16. yüzyılda Türkler tarafından üretilen laleler, kendilerine Avrupa'daki bahçelerde yer bulmaya başlamıştır. Belon gibi doğa bilimleri araştırmacıları başka coğrafyalardaki hayvanları, meyveleri, sebzeleri, tıbbi bitkileri incelemek, araştırmak ve kendi ülkelerine götürmek amacıyla yola çıkan biyologlar lale gibi yerel bitkileri de yanlarında götürmüşlerdir. Aynı zamanda da tüccarların da Avrupa'ya kumaş yollarken, kumaşların arasına lale soğanları koyarak lalenin kıtalar arası göç etmesine neden olmuşlardır.

Lale çiçeğinin Avrupa'ya taşınmasıyla birlikte çiçek üreticilerinin dikkatleri lalenin üzerinde toplanmaya başlamış olup, dolayısıyla da Avrupa'daki lale üretimi artmıştır. Başta kırık genli olarak adlandırılan çift renkli lalelerin popülerleşmesi ile birlikte lale çiçeği, İran halısı gibi bir statü haline gelip kendine sadece kıyafetlerde değil, üst sınıfın mal varlıklarını içeren natürmortlarda da kendisine yer bulmuştur.

3. LALENİN SANATTA TEMSİLİ

3.1. Bilimsel İllüstrasyonlar

Bilimsel illüstrasyonlar tıp, botanik, biyoloji, zooloji, astronomi, antropoloji gibi alt dallardan oluşan, bilgi verme ve açıklama amaçlı illüstrasyonlardır. Songür Dağ (2012) bilimsel illüstrasyonları, “Bilimsel bulguların, iletilerin açıklamasında ve tanımlanmasında kullanılan illüstrasyonlar” olarak tanımlamaktadır (akt. Şahin, 2018: 86).

Botanik, biyolojinin bitkileri inceleyen alt dalıdır. İlk ilaçlar kimyasallar yerine bitkilerden yapıldığı ve doğası gereği meraklı olan insan türü daha fazla bitkiyi anlayabilmek adına onları sistematik olarak incelemiş, araştırma grupları oluşturmuş ve üniversitelerde ders olarak vermiştir. Bu araştırmalar ışığında da bilginin daha kolay aktarılması için illüstrasyonlara başvurulmuştur.

Hristiyanlıkla birlikte illüstrasyon bir iletişim aracı haline gelmiş ve Antik Yunan'ın aksine kitaplarda kendine daha çok yer bulmaya başlamıştır. Ortaçağ'da ise din adamları, resmin yararları ve zararları konusunda ikiye ayrılmıştır. Zararlarını savunan din adamları insanların dini resimleri putlaştırdıklarını düşünürken, yararlarını savunanlar ise okuma yazma bilmeyen halkla resim aracılığıyla iletişim kurduklarını düşünmektedirler. Bu dini illüstrasyonlar ve resimler 15. yüzyılda Rönesans ile birlikte yerini doğa ve günlük hayat betimlemelerine bırakmıştır (Şahin, 2018: 10 - 12).

Avrupa'da Ortaçağ'da sanat ve bilim çok yol kat etmemiştir. El yazmalarındaki illüstrasyonlar bilimsel değil süsleme amaçlı kullanılmıştır. Avrupa'da bilimsel illüstrasyona 15. yüzyılda Rönesans'la birlikte rastlanmaktadır. İllüstrasyon süsleme sanatından çok bilginin aktarımının kolay bir yöntemi olarak görülmeye başlanmıştır. Rönesans'ın başlangıcıyla birlikte skolastik düşüncelerin yerini bilimsel yaklaşım almıştır. Gutenberg'in Avrupa'ya getirmiş olduğu matbaa tekniği ile yazılı ve illüstratif kaynakların çoğaltılma biçimi kolaylaşmış, böylelikle bilim ve sanat alanlarında büyük gelişmeler sağlanmıştır. 15. yüzyıl ortalarında ise illüstrasyon alanında yeni bir üretim tekniği olan “ağaç baskı yöntemi” kullanılmaya başlanmıştır. (akt. Şahin, Tekcan, 1997). Daha detaylı illüstrasyon yapmak isteyen sanatçılar zamanla ağaç yerine bakır plakaları

oymaya başlamışlardır. Bu teknik “gravür baskı” olarak adlandırılmaktadır. Aydınlanma Çağı ile birlikte bilim ve sanat yakınlaşmaya başlamış ve bilimsel illüstrasyon doğmuştur.

Aydınlanma Dönemi sonucu olarak gelişen bilim ve teknoloji yeni keşiflerle Avrupa’da Sanayi Devrimi’ni ortaya çıkarmıştır. 19. yüzyılla birlikte Avrupa, Sanayi Devrimleri’ne tanıklık etmiştir. Bu devrimlerle birlikte seri üretim kavramı doğmuş, ağaç ve gravür baskı gibi baskı teknikleri terk edilmiştir. Bu durumdan rahatsız olan bir grup sanatçı bir araya gelerek Art and Crafts adını taşıyan sanat hareketini yaratmışlardır. Yine aynı yüzyılda öne çıkan bir başka sanat akımı ise Art Nouveau’dur. Akademiye göre stilizasyonda farklılık olsa da floral kompozisyonlar her zaman hem sanatta hem de gündelik yaşam nesnelinde yer almayı sürdürmüştür.

3.2. Çiçek Natürmortları

Lalenin yetiştiriciler tarafından değiştirilmeye başlaması ünlü çiçek ressamlarının da resimlerine yansımıştır. 1573 - 1621 yılları arasında yaşamış olan Ambrosius Bosschaert’in “Flowers in a Rummer, Glow Vase with Four Tulips, Flower Piece” gibi resimlerinde muntazam, yuvarlak biçimli laleler, sivri taç yapraklarına sahiptirler. Bu taç yaprakları, uçlarına doğru giderek sivrileşir ve dışa doğru bükülür ve açılırlar. Çiçeklerin içi ise özenle kayda alınmıştır. Her biri birbirinden farklı olup parlak, sarı - kırmızı çizgili, beyaz çizgili, kırmızı tüylü gibi özellikleri vardır. Bu nadir bulunan varyasyonların yanı sıra 1568 - 1625 yılları arasında yaşamış olan Jan Brueghel’in “Vase of Flowers” isimli resminde daha sade lalelere yer vermiştir. Fakat bu resimler bir statü sembolü haline geldiği için üç renkli ikili laleye de yer vermiştir. Ambrosius Bosschaert’in oğlu Johannes Bosschaert’in yapmış olduğu In Still Life with Tulips adlı eserde ise lalelerin taç yaprakları daha yuvarlaktır. Kırmızı ve beyaz renkli varyasyonlar, kırmızı ve sarı renkteki varyasyonlara göre daha gözdedir. Aynı zamanda da Johannes Bosschaert’in bu resminde de ilk morlu - beyazlı lale üretimlerinin örneği görülmektedir. 1614 ile 1681 yıllarında yaşamış olan ressam Jacob Marrell de “Flower Still Life” isimli resminde nadir bulunan kırmızı çizgili beyaz lale varyasyonlarını kullanmıştır. Bu varyasyonun yanı sıra yeni üretilmeye başlanmış olan mor çizgili beyaz lalelere de yer vermiştir.

Görsel 9 *Flowers in a Rummer*, Ambrosius Bosschaert, 1618 - 1619

Kaynak: <https://research.rkd.nl/nl/detail/https%3A%2F%2Fdata.rkd.nl%2Fimages%2F62553>

Görsel 10 *Vase of Flowers*, Jan Brueghel the Elder, 1600 - 1625

Kaynak: <https://www.wikiart.org/en/jan-brueghel-the-elder/vase-of-flowers-1625>

Johannes Bosschaert tarafından 1626 yılında yapılmış olan “Still Life of Flowers and Fruit” isimli resminde viridiflora ve parrot olarak sınıflandırılmış iki lale görülmektedir. Kompozisyon ikiye bölündüğünde, sağ tarafta bulunan ince yapraklı kırmızı çizgili beyaz ağırlıklı olan lale *viridiflora* lalesidir. Kompozisyonun sol tarafında kalan, yine kırmızı çizgili ancak kremimsi ana renge sahip olan kalınca ve diğerine göre daha kısa taç yapraklı lale ise *parrot* lalesidir. Ambrosius Bosschaert’in eşinin kardeşi olan Balthasar van der Ast’ın yapmış olduğu “Basket of

Flowers” isimli eserinde ise gösterişsiz laleler bulunmaktadır. Örneğin resmin sol tarafında bulunan, ana renginin beyaz, taç yapraklarının kenarlarında mor şerit olan lale Emmanuel Sweert böyle bir laleyi katalogunda “Tulipa purpurea rub saturata albis oris” olarak etiketlemiştir. Taç yapraklarının etrafında şerit olan bu laleler, çizgili laleler kadar değerli olmadıkları için yetiştiriciler tarafından da geliştirilmek için çaba harcanmamıştır. “Basket of Flowers” resmi de buna bir örnek sayılabilir. Mor çizgili laleler, resimde göze çarpan kırmızı çizgili beyaz lalenin neredeyse boyut olarak yarısı kadar resmedilmiştir (Pavord, 1999: 138). Violet Ducs olarak bilinen bu laleler, tarihi değer taşıyan soğanların büyütüldüğü Hortus Bulborum’da hala yetiştirilmektedir. Çoğu lalenin aksine 6 yerine 5 yaprağı vardır.

Görsel 11 *Vase of Flowers with Shells*, Balthasar Van der Ast

Kaynak: <https://data.fitzmuseum.cam.ac.uk/id/image/media-218884>

Van der Ast’ın “Vase of Flowers” with Shells isimli eserinde bulunan bukette dikkat çeken iki lale bulunmaktadır (Bkz. Görsel 11). Bunların ikisi de kırmızı çizgili olup ana renkleri beyaz olan lalelerdir. Birinin 7, diğerinin ise 8 yaprağı vardır ve Pavord’a göre Van der Ast bu lalelere daha fazla ücret ödemiş olma olasılığı bulunmaktadır. Çiçekler tamamen açılmıştır. Bu da laleyi kıran virüsten kaynaklanmaktadır.

Tulip and Forget-me-not adlı Van der Ast’ın yapmış olduğu resimde bulunan kırmızılı beyaz lale ile aynı lekeleri taşıyan bir başka laleye Tulip in Gilt-mounted Glass Vase isimli resimde rastlanmaktadır. Bu iki lalenin aynı lale olması olasıdır. Çünkü o dönem lalenin çok popüler olduğu, pahalı fiyatlarından dolayı takı olarak takıldığı bir dönemdir. Sanatçının aynı laleyi

kullanmış olması olasıdır. Zamanla çiçek aranjmanı resimleri alanında başarılı olan ressamlar kadar profesyonel çiçek yetiştiricileri de ün kazanmaya başlamıştır. (Pavord, 1999:139)

De Heem ve Daniel Seghers gibi ressam, Ambrosius Bosschaert ve Balthasar van der Ast'ın aksine laleleri daha büyük ve kalabalık çiçek aranjmanlarının içine yerleştirmişlerdir. Taç yapraklarındaki renkler daha göze çarpmayan hale gelmiştir. Böylelikle de lalenin kendisi daha mütevazı durmaktadır. Jan van Huysum tarafından yapılmış olan Flowers in a Terracotta ve Vase of Flowers in a Niche resimlerinde bu mütevazı lalelere rastlanmaktadır. Bu resimlerdeki laleler Van der Ast'ın resimlerindeki laleler kadar ön planda olmayıp, resimle biraz zaman geçirdikten sonra görülmektedir. Van Huysum'un resmettiği laleler yuvarlak taç yapraklı, büyük, olabildiğince açıktır. Açıklığından dolayı biçimini kaybetmiş lale, ustalıklı resmedilmiş olup çizgiler özenle çiçeğe yerleştirilmiştir. Laledeki işaretler doğanın kendi ürettiği ve virüs kaynaklı çizgilerin aksine daha simetriklerdir. Bu simetriklerde, çizilmiş lalenin üreticiler tarafından yetiştirilmiş olma ihtimali vardır (Pavord, 1999: 140).

Bosschaert, Brueghel gibi isimlerin öncüsü olduğu çiçek aranjman resimleri zamanla çiçek ve lale konusunda özelleştirilmiş kitapların üretimine önyak olmuştur. Pieter van Kouwenhoorn, Judith Leyster, Jacob Marrell, Anthony Claesz, Pieter Holsteyn the Younger gibi isimler tarafından üretilmiş olan bu kitaplar, lalelerin gelişimlerini ve varyasyonlarını kayıt altına almıştır. 1640'larda Ambrosius Bosschaert tarafından üretilmiş bir kitap, günümüzde Fitzwilliam Müzesi'nde bulunmakla birlikte pembe - beyaz çizgili 400 gulden değerinde olan Olinda isimli bir laleye de ev sahipliği yapmaktadır. Bu lale kitaplarının üretilmelerinin birden fazla amacı bulunmaktadır. Hotus Eystettensis gibi kitaplar lale koleksiyonlarını kayda almak için üretilmişlerdir. Leeuwarden'de 1650 yılında P. F. de Geest tarafından üretilmiş olan bir başka çiçek kitabı ise Willem Frederick van Naussau tarafından yetiştirilen çiçekleri kayıt altına almıştır. Kitapların bir başka üretim amacı ise, Avrupa'daki lale ihracatını domine etmeyi başaran Hollandalı çiçek yetiştiricileri tarafından katalog olarak kullanılmasıdır. Bu kitaplar-kataloglar olmadan satıcılar sadece köklenmiş soğanlar göstermek zorunda kalacaklardı. Clusius'un dahi lale soğanı ile yemeklik soğanı ayırt edemediği göz önünde bulundurulursa çiçeğe yatırım aracı olarak bakan kişilerin işi zorlaşır, lale Avrupa'yı fethedemeyebilirdi (Pavord, 1999: 142).

Hollanda'da lale kitapları sulu boya ya da guaj boya ile üretilmekte, bazen çiçeklere kurşun kalemle kontürler çizilmekteydi. Taç yaprakların canlılığını ve parlaklığını verebilmek için de gümüş noktalar konulmaktaydı. Parlaklığı vermenin bir başka yöntem ise dolma kalem, mürekkeple çapraz tarama yöntemi, yumurta beyazı, Arap zamkı eklenmesidir. Portre ressamı, resmin arka planını doldurma işlemini asistanlarına yaptırırlardı. Çiçek ressamı da çiçeklerin kök ve yaprakları gibi pek de popüler olmayan ve satışta önemli olmayan yerleri asistanlarına bırakıyorlardı. Satıcıların kataloglarındaki laleler genellikle numaralandırılıp, isim, ağırlık ve fiyatını yazan açıklamalarla resmedilmekteydiler. Bazen gruplar ve çiftler halinde resmedilen her çiçek benzer deseni ya da şeridi taşımaktaydı. Bu çiçeklerin bu kadar çok birbirine benzemesinin sebebi soğanlarının akraba oluşu ya da aynı yetiştirici tarafından üretilip yetiştirilmiş olmaları olabilir. Jacob Marrell'in kitabındaki bazı laleler bu şekilde yerleştirilmiştir (Pavord, 1999: 143 - 144).

Lale kitapları, yetiştiricilerin en pahalı varyasyonlarını gösterir. Fakat bazı istisnalar da bulunmaktadır. Pieter van Kouwenhoorn'un yapmış olduğu "Verzameling van Bloemen" isimli illüstrasyonunda *T. sylvestris* gibi sıkça rastlanan laleler bulunmaktadır.

3.3 Lalenin Osmanlı El Sanatlarında Temsili

Anadolu'da, Selçuklular'dan beri bulunduğumuz coğrafyada önemli bir motif haline gelen lalenin 16. yüzyıla kadar Osmanlı bahçelerinde nasıl kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak 16. yüzyılla birlikte laleler kayıt altına alınarak Osmanlı bahçelerinde görülmeye başlanmıştır. Osmanlı'da görevini yapan Avusturya elçisi Busbecq, Hollanda'ya beraberinde birkaç lale soğanı götürmüştür. Fakat lalenin Avrupa'ya tam olarak nasıl, ne zaman ve kim tarafından götürüldüğü bilinmemektedir.

1156 - 1192 yılları arasında hüküm sürmüş olan Sultan II. Kılıç Arslan döneminde yaptırılan Seyhan Köşkü, torunu I. Alaeddin Keykubad tarafından restore ettirildikten sonra Alaeddin Köşkü adıyla anılmaya başlanmıştır (İrepoğlu, 2017: 185). Bu köşkün duvarlarında, yine kocaman bir laleye rastlanmaktadır. Oturan iki figür arasında bulunan bu lale çinisi Mina'i adı verilen bir teknik ile üretilmiştir. Selçuklu döneminde, İran topraklarında ortaya çıkan bu teknik Anadolu'da yalnızca bu köşkte bulunmaktadır. Böyle büyük bir laleye renkleri farklı olmasına

rağmen yaklaşık 400 yıl sonra, 1574 - 1595 yılları arasında hükümdar olan Sultan III. Murad'ın isteği üzerine yapılan düğün kitabında da rastlanmaktadır.

İmparator Cihangir için çalışan Üstad Mansur, imparatorun sevdiği çiçekleri sıkça resmetmiştir. Bunlardan yaklaşık 100 adet bulunmaktadır ve birinde ise dört adet lale göze çarpmaktadır. Her biri de lalelerin farklı gelişme süreçlerini anlatmaktadır. Laleler, tomurcuk evresinden açılma evresine kadar resmedilmiştir. Bu resim Pavord'a göre canlı lale örnekleri incelenerek resmedilmiştir. Fakat bazı Hint minyatürlerinde ise bunun tam tersi görülmektedir. Genellikle lale illüstrasyonları başka resim ve illüstrasyonlardan kopyalanmıştır (Parvord, 1999: 37).

Görsel 12 *Kuş ve Laleli Kemer Çinisi, Kubadabâd kazısı* (İrepoğlu, 2007: 186)

Anadolu Selçuklu abidelerinde, el yazması kitaplarında ve onların kılıflarında lale motifleriyle karşılaşılabilir. 14. yüzyıl ile birlikte bu motifler çoğaltılmış, 15. yüzyılda kumaşlara, 16. yüzyılda ise Türk edebiyatında sıkça kullanılmaya başlanmıştır. 17. yüzyıl başında Müverrih Koca Hasan Efendi tarafından İran'dan Osmanlı'ya farklı çeşitlerde laleler getirilmiştir. Yine aynı yüzyıl ortalarında ise Avusturya kralı III. Ferdinand tarafından Osmanlı'ya gönderilen elçi Smith van Schwarzenhorn beraberinde 10 farklı çeşit lale getirmiştir (Ünver: 2021, 151). 18. yüzyılda ise Sultan III. Ahmed'in çiçekçiliğe ve bahçeye olan merakı laleye olan ilgiyi arttırmış, Avrupa'dan gelen türler ve Osmanlı'daki üreticilerin ürettiği türlerle birlikte çeşit sayısı 800'ü bulmuştur. Yine 18. yüzyılda Hollanda'daki üreticilerin ürettiği çeşitlerin sayısı 800'ü geçmiştir.

ve Osmanlı Devleti'ne Hollanda'dan lale ithalatı başlamıştır. Divan edebiyatında da daha çok kullanılmaya başlanan lale için resimli ve resimsiz çiçek albümleri hazırlanmıştır.

16. yüzyılla birlikte lale, Osmanlı için önemli bir motif haline gelmiş ve hükümdarların kaftanlarından çarşafalara kadar kendine pek çok alanda yer bulmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın emrinde olan şampiyon ayıların zırhlarında dahi metal üzerine dövülmüş lale motifleri bulunmaktadır (Pavord, 1999: 32). Çinilerde ise 4 karonun bir araya gelmesiyle oluşacak şekilde lale motifleri çizilmektedir. Bu çinilere dönemin camii ve Topkapı Sarayı'nda bulunan Yemiş Odası gibi sarayın odalarının duvarlarında rastlanılmaktadır. İznik çinilerinde lale motifine ilk olarak 1535 yılında rastlanılmaktadır. Sultan Selim de lalelere oldukça düşkündür. 1574 yılında İstanbul'daki saray bahçelerine ekilmek üzere 50.000 adet lale soğanı sipariş etmiştir. Kefe'den dikilmek üzere de 300.000 adet lale soğanı istemiştir (Pavord, 1999:34).

1582 tarihli Surname isimli minyatür, Sultan III. Murad'ın oğlu ve varisi olan Şehzade Mehmet'in sünnet düğününü konu almaktadır. Bu minyatürlerden birinde bir tören alayı betimlenmiştir. Bu alayda insanlar büyükçe vazolar içerisinde kırmızı laleler taşımaktadır. Bir başka minyatürde ise bahçıvanlar, minyatür bahçelerini taşımaktadır. Bu minyatür bahçeler yeşil bitkilerle ve minyatür bahçe yapılarıyla süslenmiştir. Bahçelerin sınırları da lalelerle çizilmiştir. Bazı kaynaklar bu yapıların balmumundan ya da badem ezmesinden yapıldığını belirtmektedir (Pavord, 1999:36).

16. yüzyıla kadar lale yetiştirilme biçimi ve tarzı ile ilgili kitaplar ya da metinler bulunmamaktadır. Yalnızca resim ve süslemeler bulunmaktadır. Ancak 17. yüzyılın sonuna doğru laleyle ilgili metinlere (risale) rastlanmıştır. 18. yüzyılda ise bu resimli ya da resimsiz metinlerin sayısı artış göstermiştir. 19. yüzyılda da lalenin etkileri devam etmiştir.

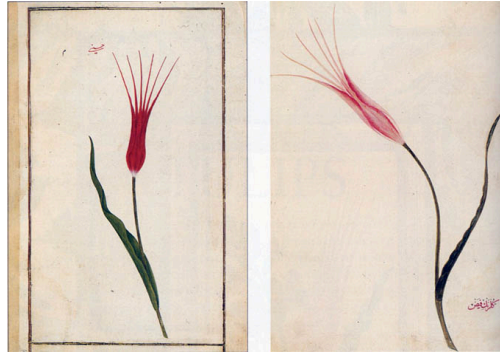
Başta Şeyhülislam Ebbusuûs Efendi olmak üzere lale meraklıları laleleri çoğaltmış ve çaprazlayarak farklı türler üretmişlerdir. Bu çiçekler şükufename adı verilen defterlerde kayıt altına alınmış fakat çok azı resmedilmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda lale sadece saray ve çevresinde merak uyandırmamış, halkın çoğu kendi bahçelerinde ve evlerinde lale yetiştirmeye ve çoğaltmaya başlamıştır. Yine 17. yüzyılda Koca Hasan Efendi İran'dan Osmanlı'ya yeni lale türleri getirmiş, Avusturya Kralı II. Ferdinand da Avcı lakaplı Sultan Mehmet'e 10 farklı türde lale armağan etmiştir.

1630'larda Evliya Çelebi, İstanbul ve çevresinde 300'e yakın çiçek yetiştiricisi ve 80'e yakın çiçekçi dükkanı olduğunu yazmıştır. Bahçelerin zenginliğinden ve Boğaz boyunca uzanan bahçelerde ne kadar çok lale ekili olduğundan notları arasında bahsetmiştir. Şehri ziyaret edenlerin bu bahçeleri görmesi amacıyla tekne ve kayık turları düzenlenmekteydi. Evliya Çelebi, Haliç nehrinin de laleler ve onları izlemeye gelenler için önem teşkil ettiğine değinmiştir ve Kefe adı verilen laleden de bahsetmektedir. Bu lalenin, adını, Ukrayna'da bir liman şehri olan Kefe'den aldığı düşünülmektedir. Charles Clusius da "Cafe Lale" adında bir laleden bahsetmiştir. Bu lale türü, 1630 yılında Sultan IV. Murad'ın yetiştirmiş olduğu çiçek listesinde de bulunmaktadır (Parvord, 1999: 38).

1638 yılında Bağdat Seferi sonrası Osmanlı'ya dönen Hoca Hasan Efendi (IV. Murad dönemi 1623 - 1640) beraberinde İran'dan yedi çeşit lale getirmiştir. 1651 yılında da Avusturya kralı III. Ferdinand Sultan IV. Mehmed'e dörder tane olmak üzere on farklı lale soğanı göndermiş olup bu lalelerden "lale-i frengi" olarak bahsedilmiştir. Yine aynı dönemde çiçek akademisi olarak bilinen Çiçek Encümen-i Dânişi kurulmuştur (İrepoğlu, 2017: 12).

Lale, kendine Evliya Çelebi'nin 15 ciltlik seyahatnamesinde de yer bulmaktadır. İstanbul'un Alibey Köyü'nde "Kağıthane Lalesi" adı verilen bir lale türüne rastlamıştır. Yine Evliya Çelebi'nin seyahatnamesine göre Erzurum'un güneyinde bulunan Eğerli Dağı'nın lalesi meşhurdur. 1650 - 1653 yılları arasında yapmış olduğu Trakya gezisinin Edirne bölümünde de lalelerden bahsetmiştir. Hünkar bahçesi olarak bahsettiği yerde de sümbül, menekşe, erguvan, nergis gibi çiçeklerin yanı sıra laleler de bulunmaktadır. Yine Çatalca'da da lalelere rastlamıştır. Ama görünüşleri ya da cinsleri hakkında bilgi vermemektedir. Bitlis'te de laleye rastlamış fakat yine bir bilgi vermemiştir. Tahminen 1681 tarihinde hacca gitmek için yola çıktığında Ulucaklı'da lalelerle karşılaşır ve bu sefer laleler hakkında biraz bilgi verir. Ulucaklı'dan "Şehzade Yaylası" olarak bahseder ve lalesinin meşhur olduğunu da ekler. Lale soğanlarının hediye olarak götürüldüğünden bahseder. Kokusuz olmasına rağmen görünüşünden ötürü sevildiğini belirtir. Manisa lalesi soğanının Balatî Solak ve Çelebi Hoca tarafından 10 kuruşa alındığını yazar. Bu laleyi "Molla Çelebi" lalesi ile karşılaştırır. Manisa lalesinin, Molla Çelebi lalesi gibi uzamadığını ama kırmızı, şirin, yuvarlak ve hareli olduğundan bahseder (Baytop, 2003: 37).

17. yüzyılın ortasıyla birlikte Avrupa'dan Osmanlı'ya lale ithalatı başlamıştır. 1651'de Avusturya elçisi Schmid von Schwarzenhorn beraberinde 10 farklı türden oluşan, toplam 40 adet lale soğanını Sultan IV. Mehmed'e hediye olarak getirmiştir. Mehmed Efendi'nin 1726 yılında Lalezar-i İbrahim adlı şüküfenamesinde bahsettiği üzere bu laleler Almanca ve Türkçe isimlerle yetiştirilmiştir. Yine aynı kitapta bu 10 türün, İstanbul lalesi adını verdiği lalenin atası olduğundan bahsetmiştir. Bazı çiçek üreticileri ise İstanbul lalesi türünün gübre tozundan ya da yavan (sıkı) bir tür polenden elde edildiğini savunmuştur (Pavord, 1999: 41). 1680'de İtalyan gezgin Dr. Benetti, Eyüp'te öğle yemeği yediği evin bahçesinde gördüğü Girit'ten gelen laleleri muhteşem sıfatıyla günlüğüne aktarmıştır. Laleler hakkında otorite sahibi Hollandalı M H Hoog, uzun ince taç yapraklara sahip olan *Tulipa schrenkii* türlerinin Crimea'dan İstanbul'a "Kefe Lalesi" adı altında getirildiğini öne sürmüştür ve İstanbul Lalesi'nin türemesinde katkıda bulunduğunu düşünmüştür. Aynı zamanda Sultan II. Selim, Ukrayna Kefe'den 300.000 adet lale siparişi verip, bu lalelerin de sarayların bahçelerine ekilmesini emretmiştir. Hoca Hasan Efendi de 1638 yılında Bağdat Seferi'nden dönerken beraberinde yedi farklı türlü lale getirmiştir. Bu yedi farklı tür, *Tulipa schrenkii*, Kefe Lalesi ve varyasyonları İstanbul Lalesi adı verilen laleyi ortaya çıkarmıştır (Pavord, 1999: 41).

Görsel 13 Hüseyin' ve 'Gülreng-i Fey, Turhan Baytop

Kaynak: <https://www.cornucopia.net/magazine/articles/the-painted-garden/>

1683 - 1699 yılları arasında birden fazla savaşta ağır yenilgiye uğramış olan Osmanlı Devleti, zamanla Avrupalı çağdaşlarına göre gerilemeye başlamıştır. Sanat, savaş, teknoloji ve bilim gibi pek çok alanda ileride olan Avrupa ülkelerine ayak uydurmak için siyasette yeni bir yol denenmektedir. Avrupa'yı silahlar ya da Yeniçerilerle değil, ilim ve sanatla yenebileceğini

düşünen vezir, 1703 - 1730 yılları arasını kapsayan III. Ahmet döneminin önemli ismi Nevşehirli İbrahim Paşa'dır. Osmanlı tarihinde, Damat İbrahim Paşa olarak da bilinmektedir. İbrahim Paşa, vezirlik görevine Pasarofça Antlaşması imzalandıktan sonra başlamıştır (Altınay, 2021: 7).

III. Ahmed zamanında savurganlık, İstanbul'daki Fransa elçisi Monsieur d'Andresel tarafından bir mektupta bahsedilmiştir. Mektupta elçi, Vezir Damat İbrahim Paşa'nın 500.000 adet lale soğanlı bir bahçesi olduğundan ve Sultan III. Ahmed'e göstereceği zaman bahçedeki boş yerleri de başka bahçelerden toplanmış, şişelere konmuş lalelerle aynı uzunlukta olacak şekilde mumlar yerleştirildiğinden bahsetmiştir. Bu bahçeler kuş kafesleri ve kristal lambalarla da süslenmektedir. Lalenin açma zamanı geldiğinde ise Vezir Damat İbrahim Paşa, Sultan'ı bahçesinde ağırlayıp, gönlünü hoş tutmak için ziyafetler düzenlemektedir (Pavord, 1999: 46).

1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'yla başlayıp Patrona Halil İsyanı'yla 1730 yılında son bulan ve Lale Devri adı verilen dönemde Hollanda, Fransa gibi ülkelerle karşılıklı elçi gönderimleri olmuştur. Avrupa'dan Osmanlı'ya dönen elçiler ise gittikleri ülkelerde gördüklerini ve edindikleri eserleri yaymaya çalışmışlardır. Bunun sonucunda da mimari ve peyzaj gibi pek çok alanda Avrupa esintileri görülmeye başlanmıştır. Yine bu dönemde inşaatların hızlanması ve çoğalmasıyla birlikte çiniciliğe olan ilgi de artmıştır. Birkaç İranlı çini ustasının İznik'e yerleştirilmesiyle birlikte İznik, çiniciliğin merkezi haline gelmiştir.

Sultan III. Ahmed döneminin son iki yılında başlalezari olan Şeik Mohammed, iki adet el yazması çiçek listesi geriye bırakmıştır. Bunlardan birinde 1323 adet İstanbul Lalesi varyasyonu bulunmaktadır. Yine bu listede görülmeye alışık olunmayan, iki kadın çiçek yetiştiricisinin adı da bulunmaktadır. Bunlar 1728 yılında "Şahın Mücevheri" adlı laleyi yetiştiren Azize Kadın ve "Gönül Arayanlar" adlı laleyi yetiştiren Fatma Hatun'dur (Pavord, 1999: 51).

Lalenin Osmanlı sarayı nakkaşlarının, dönemin tasarımcılarının, ressamlarının, dekorasyon ustalarının üstünde oldukça büyük bir etkisi bulunmaktadır (Pavord, 1999: 33). Lale çiçeğinin popülaritesi arttıkça da tasarımlarda daha fazla lale motifine rastlanmaya başlanmıştır. Sultan III. Ahmed'in çiçeğe ve eğlenceye olan düşkünlüğüyle birlikte bu popülarite daha da artmıştır.

Ahmet Refik Altınay'a göre lale çiçeğinin en revaçta olduğu dönem III. Ahmet dönemidir. Padişahın gönlünü hoş tutmaya çalışan Damat İbrahim Paşa, III. Ahmet'i lale çiçeği ile tanıştırır,

böylelikle de başta İstanbul olmak üzere ülkenin bütün topraklarına lale ekilmeye başlanmıştır.

Osmanlı çiçekçileri, kendi lalelerini yetiştirmeye başladıktan sonra çiçekleri doğadaki halleriyle yetiştirmekten çok, Osmanlı el sanatlarında gördüğümüz şekilde yetiştirmeye gayret göstermişlerdir. Avrupa'da laleler daha yuvarlak taç yapraklarına, kontrast renklere sahipken Osmanlı lalelerinin taç yaprakları ince, uzun ve sivri uçlara sahiptirler. Yaprakların dokuları ise iyi, sert ama kadife gibi yumuşak ve tek renkli olmalıdır. Altı taç yaprak da aynı uzunlukta olmalıdır. Lale yetiştiricileri, bir soğan alacakları zaman taç yaprakların bir iğne gibi sivri uçlu olmalarına dikkat etmekteydi. Çiçeklerin güzelliğinin yarıştığı yarışmalar düzenlenmekteydi. Bu yarışmalarda çiçek için yazılmış dizelere ödül verildiği gibi, çiçeği yetiştirenlere de ödül verilmekteydi (Pavord, 1999: 39). Dönemin şairleri yetiştirdikleri ya da yetiştirilen laleler üzerine, lalenin isminin de bulunduğu şiirler - mısralar yazdığı için lalenin açtığı tarihler tahmin edilebilmektedir (Pavord, 1999: 47).

Osmanlı'da, lale soğanlarının ciddi meblağlara satılmaya başlaması üzerine Sultan II. Ahmed fiyatların sabitlenmesini emretmiştir. Bu emirlere uymayıp soğanları belirlenen fiyatların üzerinde satmaya devam edenler ise İstanbul'dan sürgün edilmiştir (Pavord, 1999: 35).

Hollanda'da lale üzerine üretilmiş pek çok kitap bulunmaktadır. Bunun nedeni koleksiyonları kayıt altına almak ve aktarmak, satıcılar tarafından soğanların reklamının yapılması ya da bir statü sembolü olarak lalelerin gösterilmek istenmesidir. Fakat Osmanlı'da yalnızca bir adet illüstre edilmiş kitap bulunmaktadır. Bu kitap 49 farklı İstanbul Lalesi varyasyonunu içinde barındırmaktadır. Kitap tarihsiz olmasıyla birlikte lalelerin isimleri yazılmadığı için tarihçi Ekrem Hakkı Ayverdi diğer el yazmalarıyla karşılaştırarak bu kitabın Sultan III. Ahmed döneminde yazılmış olduğu sonucuna varmıştır. Bu kitaba sahip olan Ayverdi, Osmanlı Tarihi kitabına bütçe sağlaması amacıyla 1960'larda kitabı satmıştır. Kitap, İngilizce'ye "The Roman's Spear" olarak çevrilmiş olup, Nize-i Rummani ile başlamaktadır. Kitaptaki bir başka resimde ise lalenin taç yaprakları ince bir iplikle bağlanmış şekilde betimlenmiştir. Bu yöntem İngiltere'deki çiçek yetiştiricileri tarafından da kullanılmıştır. Çiçeğin bağlanmasının sebebi, taç yapraklarının istenildiğinden daha fazla açılmasını önlemektir. Aynı zamanda da Osmanlı ve İngiliz çiçek yetiştiricileri toprağa pigment karıştırarak lalenin rengini ya da çizgilerinin renklerini

değiştirebileceklerini düşünmüşlerdir. 1660 yılında Runak-i Bostan adlı kitapta çiçeklerin topraklarına üzüm suyu karıştırılarak mor olabileceği yazılmıştır (Pavord, 1999: 47).

İngiltere'deki Royal Horticultural Society ve Hollanda'da Flemenk lale yetiştiricilerinin sınıflandırılmış laleler için bir araya gelmesinden 300 yıl önce Osmanlı, lale ve diğer çiçekler için baş bahçeciler, çiçeklerin saflığını onaylayacak ve onları sınıyıp, inceleyip, kayıt altına alacak kurullar oluşturmuştur. İngiliz çiçekçiler için mükemmel laleler yuvarlak, geniş ve yarım daire şeklinde taç yapraklı olanlarken, Osmanlı çiçekleri için Osmanlı el sanatlarında sıkça rastlanılan ince, iğneye benzer uçlu, hançer şeklindeki lalelerdir (Pavord, 1999: 19).

3.3.1 Şükufenameler

18. yüzyılla birlikte üreilmeye başlanan çiçek minyatürleri, kendilerine şükûfename adı verilen çiçek kitaplarında yer bulmaktaydılar. Bu kitaplar, Osmanlı Devleti'nde yetiştirilen ve önemli çiçek yetiştiricileri tarafından seçilip güzellikleri tasdiklenen çiçekleri belgelemek amacıyla üretilmişlerdir. Kitaba ve kitabın üreticisine bağlı olarak çiçeklerle birlikte verilen bilgiler de değişmektedir. Bazısında yalnızca çiçeğin bilimsel olmayan, yetiştiricisi tarafından konmuş adı, bazısında ise çiçeğin kokusu, dokusu, rengi gibi önemli detaylar ve betimlemeler bulunmaktadır. Osmanlı'da, özellikle İstanbul'daki çiçek hafızasını ve kültürünü koruma altına almaya çalışan Ahmet Süheyl Ünver, çok kıymetli çalışmalar yapmıştır.

Tırnavalı Mustafa Ender Bey ile Safiye Rukiye Hanım'ın çocuğu olarak 17 Şubat 1898'de dünyaya gelen Ahmet Süheyl Ünver, 1920'de Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olduktan sonra önemli bir hekim olan Akil Muhtar Özden'in asistanlığını üstlenmiştir. İhtisasını ise 1927-1929 yıllarında, Paris'te yapmıştır. Bu dönemde Bibliotheque Nationale Kütüphanesi'nde Osmanlı tezhip ve minyatür sanatını yakından inceleme fırsatı bulmuştur. İhtisasını tamamlayıp Türkiye'ye dönen Ünver, 1930 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde göreve başlamıştır. 1936 - 1955 yılları arasında da, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde Türk süslemesi, tezhip ve minyatür dersleri vermiştir. 1967 yılında Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde göreve başlamış ve burada da "Türk Süslemesi" seminerleri vermiştir. 1986 yılına kadar da tezhip dersleri vermeyi sürdürmüştür. Ünver, Tıp öğrencisiyken Medresetü'l Hattâtin'de hat sanatı, tezhib ve ebru öğrenmiştir (1916 - 1923). Ressam Üsküdarlı Hoca Ali Rıza Bey'den de karakalem ve suluboya dersleri almıştır.

“Artık kalemlı kağıtlı millet olalım” diyen Ünver, hem hocası Hoca Ali Rıza Bey ile hem de kendi öğrencileriyle çıktığı İstanbul gezintilerinde, İstanbul'u sulu boyasıyla kayıt altına almıştır. Sayısı bilinmemekle birlikte 1150 tanesi Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan tahminen 3 bine yakın defteri geride bırakmıştır.

Görsel 14 *Lalezâr-ı Süheylî defterinin kapağının ayrıntısı*, SK - SÜAM Koleksiyonu

Sanatçı yönünün yanı sıra hekim ve tıp tarihçisi olan Ünver, vefatına doğru daha çok resim ve sanat tarihi araştırmalarına ağırlık vermiştir. Milli Mecmua'nın 1 Mayıs 1926 tarihli sayısıyla başlayıp 1 Kasım 1926 tarihli sayısında son bulan “Tarihimizde Lale Merakı” adlı araştırması 14 sayı boyunca bölümler halinde yayımlanır. Bu araştırmada Ünver, lale mecmualarını, dergilerini ve şükufenmeleri incelemiş, daha sonrasında da bunları okuyucular için özetlemiştir. Mehmet Mesih Akyiğit'in isteği üzerine “Türk Çinilerinde Lale Tehziyatı” adlı bir araştırması da bulunmaktadır.

Görsel 15 *Tarihimizde Lale Merakı*, Ahmet Süheyl Ünver

Kaynak: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/28643>

Lale için 20'ye yakın resimli, resimsiz kitap yazılmıştır. Bunlar Fatih'te Millet ve Üniversite kütüphanelerinde mevcuttur. Aynı zamanda da 16. - 18. yüzyıllar arasında çiçek üzerine tutulmuş olan kayıtlara göre İstanbul'da 2000 çeşit lale yetiştirilmiştir.

Ahmet Süheyl Ünver'in araştırmalarına göre 1651'de, Avusturya Kralı III. Ferdinand tarafından "Avcı" lakaplı Sultan IV. Mehmed'e 10 farklı çeşitte lale hediye edilmiştir. Lâlezâr-ı İbrahim adlı eserde bu lalelerden "İstanbul'umuzun Frengi (Avrupayı) lale soğanlarının aslı bu on çeşittir ve cümlesi bundan çoğaltılmıştır." diye bahsedilmiştir. 1717'ye kadar İstanbul'da İran'dan getirilmiş olan laleler çoğaltılmıştır. Fakat daha sonra lale merakı artmış olup, Fransa ve Hollanda'dan tacirler tarafından farklı lale çeşitleri de getirilmeye başlanmıştır. Getirilen lale çeşitleri arasında en göze çarpanı ve ilgi duyulanı ise "Lu'lü ü erzah" yani Mavi İnci adı verilen lale çeşididir. Bu çeşit, Çırağan, Sâdâbâd ve Neşatâbad saraylarının bahçelerinde yetiştirilmiştir.

Lalenin Osmanlı kültüründe önemli bir yere sahip olmasının sebeplerinden biri de harflerinin "Allah" kelimesindeki harflerle aynı olması ve genetik bir bozukluk olmadıkça da tek bir çiçek açması olarak görülebilir.

Zaman içerisinde çiçek katalogları oluşturulmaya başlanmıştır. Bir heyet tarafından kusursuz olarak görülen laleler kayıt altına alınmaya başlanmış ve her bir kusursuz laleye de birer isim verilmiştir. Hollanda'daki gibi oluşabilecek maddi krizin önüne geçebilmek için Sultan II. Ahmed zamanında hazırlanmış lale fiyat listeleri bulunmaktadır. Lale satışları genellikle Eminönü'ndeki Yeni Camii'nin arkasında gerçekleştirilmiştir (Pavord, 1999: 50).

17. ve 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde lale yetiştirmek moda haline gelmiştir. Dolayısıyla da laleler sadece saray bahçelerinde kalmayıp evlerin bahçelerinde de yetiştirilmeye başlanmıştır. Yetiştirilen bu laleler "Ser Şükufeciyan - ı Hassa" yani çiçeklerin başı ve eski çiçek yetiştiricilerinden birkaçı ile yapılan toplantılarda kayıt altına alınıp isimlendirilmiştir. Bu defterlere de "şükufename" denmektedir. Bazı lale ve çiçek yetiştiricilerinin de kendi çiçeklerini anlattığı ve kayıt altına aldığı kişisel şüküfenameleri de bulunmaktadır.

Pasarofça Antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti savaşa girmemiş olup yaşadığı bu barışçıl ortamı lalelerle taçlandırmıştır. Osmanlı ve dünya tarihinde pek çok kez moda olan lale, Osmanlı'da ilk defa 1718 yılında kayıt altına alınmamıştır. Ali Çelebi'nin 1667 tarihinde yazdığı Şuküfename'de, Abdi'nin 1698 yılında kaleme aldığı Necâyicü'l - Ezhâr'da laleye rastlanmaktadır. Bu eserden önce de 1673 yılında Rüşdi Efendi'nin öğrencisi Mehmed Remzi tarafından yazılmış olan Gonce-i Lâlezâr-ı Kadim adlı eserde lalenin özellikleri anlatılmıştır. 1629 yılında ise Toygar Hamza'nın "Bukalemun" adlı lalesi Şeyhülislam Es'ad Mehmed Efendi tarafından yazılan Lalezar-ı İbrahim Mecmuası'nda laleyle ilgili daha önce keşfedilmemiş bilgiler yer almaktadır. Yine bu eserde İran seferinden dönen Koca Hasan Efendi'nin, yanında yedi lale soğanıyla döndüğü belirtilmiştir. Eserin yazılmış olduğu 1629 yılına kadar da İstanbul'da 839 çeşit lale kayıt altına alınmıştır.

Ali Çelebi'nin, Şuküfenâme-i Ali Çelebi adlı eserinin resimli halinin adı Şuküfenâme-i Musavver'dir. Çiçeklerin isimlerinden sonra, yazılı betimlemeler, sahibinin yazdığı beyitler ve çiçeklerin resimleri yer almaktadır. Hayatını çiçeklere adanmış bir başka isim olan Abdi, Revnakü'l-ezhâr adında yazmış olduğu eserde sırasıyla çiçek sahiplerinin isimlerine, ünvanlarına, vefat tarihlerine ve çiçeklerin isimlerine yer vermiştir.

Şeyh Mehmet Lâlezârî, Risâle-i Lâle el Müsemâmâ bi-Mîzânî'l-ezhâr adlı eserinin girişinde uzun zamandır çiçeklerle meşgul olduğundan ve bu eserinde de laleler üzerinde yapmış olduğu denemelerden ve çalışmalardan bahsetmektedir. Şeyh Mehmed Efendi, bir ferman ile diğer çiçek yetiştiricilerinden daha öne çıkarılmıştır. Aynı zamanda da lalenin bilinmeyen yönlerini anlatmış olduğu "Mizâhü'l- Ezhâr" adlı bir eseri de bulunmaktadır. Mehmed Lâlezârî'nin bir önce bahsedilen eserinde kendisi, lalenin 15 Eylül'den 25 Ekim'e kadar ekilmesi gerektiğinden ve bunun öneminden bahsetmektedir. Esere göre lale açıp solduktan sonra soğanları sökülerek saklanmalıdır. Saklanma yöntemine göre de soğanlar, üzerinde isimlerinin bulunduğu kağıtlara sarılmalı ve dört parmak derinliğindeki tahta kutulara yerleştirilmelidir. Mehmet Lâlezârî, soğanların 15 günde bir havalandırılmasını tavsiye etmektedir. Soğanlar tekrar ekilinceye kadar rüzgarsız bir ortamda saklanmalı ve aşılmalıdır. Tohumlarının da yine aynı özenle saklanması gerektiğini ve ekileceği zaman da yarımşar parmak arayla ekilmesi gerektiğini belirtmektedir. Mehmet Lâlezârî de eserinde, lale kelimesinin, Allah kelimesi ile aynı harflere sahip olduğundan

bahsetmektedir. Lalenin yerinin diğer çiçeklerden bu sebeple ayrı olduğuna değinmiştir. Bu da Osmanlı Devleti'nde lalenin bir devre adını verecek kadar kıymetli olmasının nedenlerinden biridir.

Görsel 16 *Bereketzade Çeşmesi*, Fotoğraf: Kayıhan Türköz

Kaynak: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/72011>

1726 tarihinde Es'ad Mehmed Efendi tarafından yazılan Lâlezar-ı İbrahim adlı şükufename, aslında Damat İbrahim Paşa için yazılmış ve Reisülküttâb Üçanbarlı Mehmed Efendi tarafından zeyl edilmiştir. Risalede lalenin türleri, çeşitleri ile nasıl çoğaltılması ve dikilmesi gerektiği anlatılmıştır. Yaşadığı konağa yakın bir yere lale motifli bir çeşme yaptırmıştır. Günümüzde adı Bereketzade Çeşmesi olan bu çeşmeye Galata Kulesinin karşısında rastlanılabılır (Bkz. Görsel 16).

Ahmet Süheyl Ünver'in aktarımına göre 1717 yılına kadar İstanbul'da moda olan lale türü "Sâhrâ-i Lâle"dir. Ancak 1717 yılından itibaren lale merakı artmış, dolayısıyla da üreticileri çoğalmıştır. Aynı zamanda da Osmanlı'ya başta Fransız olmak üzere başka yabancı tüccarlar tarafından lale soğanı ithalatı başlamıştır. Hollanda'dan getirilmiş olan "Lu'lu Erzâk" öteki çeşitlere göre daha çok beğenilmiştir. Damat İbrahim Paşa, bu soğanın çoğaltılması için lale meraklılarına maddi olarak yardımda bulunmuştur.

Bazı nadir bulunan lale soğanları, çiçek ustaları ve meraklıları tarafından satın alınıp daha sonra da başkalarının eline geçmemesi için yok edilmiştir. Hollanda'da tanesi 500 florin altına satılmakta olan 3 adet lale çeşidi, Kornels Kalkvan tarafından Osmanlı'ya getirilmiştir. Getirilmiş olan bu lalelerin içinde en kıymetli soğan olan "Tâc-ı Kayser" Çırağan Sarayı'nın

bahçesine ekilmiştir. Açtığı zaman ise yalnızca meraklılarına izin ile gösterilmiştir. Bu laleyi pek çok kez görmüş olan Mehmet Efendi, Ünver'in aktarımıyla lalenin her yaprağının gümüş gibi parladığından bahsetmiştir. Ertesi yıl ise bu lalenin soğanının kaybolduğuna, çiçek meraklılarından birinin bu soğanı çok yüksek bir rakama aldığına, ancak satanın ya da alıcının kim olduğunun bulunamadığına değinmiştir. Dönemin sadrazamı tarafından, bu kayıp laleyi geri getirenin cezalandırılmayacağı, hatta çoğaltılırsa ödüllendirileceği haberi yayılmıştır. Ancak bu soğan bulunamamış ve çürüdü denmiştir. 1718 tarihinde Mehmed Remzi'nin kaleme aldığı "Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadim" adlı eserde, alışılmışın dışında olarak yazar, lalede beğenmediği 21 adet noksan ve kusuru okuyucuya aktarmıştır.

Lalenin moda olmasıyla birlikte fiyatları da artmıştır. Dolayısıyla da Hollanda'daki gibi bir lale borsası oluşmuştur. Neden olabilecek maddi kaybın önüne geçilebilmesi için her bahçedeki ve yetiştiricideki lale türleri ve sayıları kayıt altına alınmıştır. Ahmet Refik'in "Tarihimizde Lale Devri" adlı kitabına göre laleleri pahalıya satanların soğanlarına el konulmaktadır.

Defter-i Lâle-zâr-ı İstanbul defteri lâl ve siyah mürekkeple yazılmış olup, defteri okuyuculara anlatan Ünver, okuyucular için defterin dilinin muğlak ve karışık olduğunu aktarmıştır. Dönemin en önemli laleleri hep Çırağan ve Neşâtâbâd Saraylarında bulunduğu için defterde sıkça bu sarayların isimlerinde lalelere rastlanmaktadır. Neşâtâbâd Saray'ı 1892 yılında Sultan II. Abdülhamit tarafından yıktırılmış, yerine kızları için benzer iki saray inşaa ettirilmiştir.

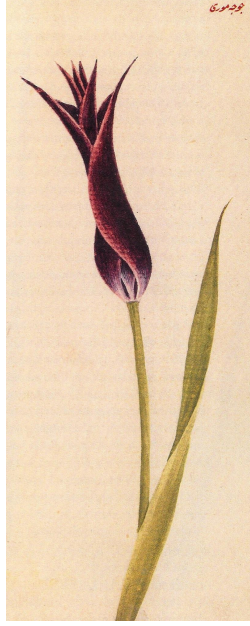
Şükûfe-nâmei- Musavver adlı mecmua, Divân-ı hümayun katiplerinden Muhtâr Bey tarafından kaleme alınmıştır. Ünver, resmedilmiş olan çiçekleri kaba ve gerçeklikten uzak olarak tanımlamıştır. Ancak resmedilmiş olan kırmızı renkte beyaz mızraklı olan lale için "Diğer tabîî lâlelere nispetle sivri görünse de yine devrin takdîre şâyân bir yâdigâridir." diye yazmıştır

1717 yılından 1730 yılına kadar popülerliği iyice artan laleye karşı olan ilgi azalmıştır. Fakat yaklaşık olarak 1747 tarihinde Abdullah Efendizâde Mahmûd Efendi tarafından yazılmış olan Şükufename bulunmaktadır. Eserin başında, Abdullah Efendizâde Mahmûd Efendi'nin bahçıvanlar zümresinde bulunduğunu ve nergis ile lale bahçeleri yetiştirdiğinden bahsetmektedir. Eser 13 bölümden oluşmaktadır. Vezir Mustafa Paşa döneminde tamamlanmıştır. Eserin 12. bölümünde lale ve sümbülün dikimi ve sökümünden bahsedilmektedir. Yine aynı bölümde lalenin nasıl ekilmesi gerektiğinden, sıcaklık farklarından, toprağından ve yavrularından

bahsedilmektedir. Bu eserin yazıldığı dönemde laleden çok nergis ön plandadır. Dolayısıyla da eserde laleden çok nergisten bahsedilmemiştir.

Risâle-i Esâmî-i Lâle-i Ferah-engîz adlı eser, 1750 yılında yazılmıştır. 1164 lale ismi elif harfinden başlayarak sırasıyla yazılmıştır. Bazı çiçeklerin ünlü sahiplerinin isimleri de çiçek isimlerinin yanlarına yazılmıştır. 1776 senesinin dördüncü ayına kadar yazılmış olan “Risâle-i Lâletü’l Müsemmâ bi Mi’yâri’l-ezhâr” adlı eser, Tabib Mehmet Aşkî tarafından yazılmış olup, lalenin isimlerinden, tohumun kimlere ait olduğundan bahsetmiştir. Aynı zamanda bu eserde lalenin yapraklarını etkileyen üç unsurdan bahsedilmektedir. Bunlar, rutubet, kuruluk ve ılımanlıktır. Rutubet, çiçeğin kadehini sivriltirken; kuruluk, çiçeğin başını kıvrıltır. İlıman bir ortamda açan lale ise kusursuz açar. Tabib Mehmet Aşkî, laledeki iki farklı hastalıktan da bahsetmektedir. Bunlardan birisinin adı eski hastalıktır. Bu hastalık, lale soğanlarından en az birinin kusurlu bir biçimde açmasına verilen isimdir. Diğer hastalık ise laleden görülebilecek yeni hastalıklardır.

Takvim-i Lâle, 1801 yılında Aşkî Efendi tarafından yazılmış olup III. Selim Dönemine aittir. Ünver’in tahminlerine göre 448 lale betimlemesinden oluşmaktadır. İsimlerinin yanında sırasıyla tohumun sahibi, lalenin naluşleri, kadeh biçimi, iç fitili, iç kitabesi, yaprakları, boyu gibi bilgileri yer almaktadır. Lalenin bu özellikleri derecelendirilmiştir. İyi, iyiye yakın, orta/vasat, ortaya yakın ve zayıf gibi dereceler bulunmaktadır.

Görsel 17 *Cüce Moru*, Abdullah Buharî, Revnak-ı Bostani İPM, 157
(İrepoğlu, 2017: 49)

3.3.2. Çiniler ve Vazolar

Görsel 18 *Çini örnekleri*, M. Erem Çalikoğlu, Salt Research
Kaynak: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/6831>

12. yüzyıldan itibaren lale motifleri, Selçuklu motiflerinde bulunmaktadır. Seramik sanatı Selçuklularla başlayıp, Osmanlı'nın Beylikler döneminden sonra daha da değer kazanmıştır. Çin'den ithal edilen mavi beyaz renkteki porselenler, Osmanlı'da çiniler için önemli bir esin kaynağı olup 16. yüzyıldaki mavi beyaz çini üretimini oldukça etkilemiştir. Zamanla bu taklitler ustalar ve nakkaşlar tarafından özgünleştirilmiştir.

Çinicilik Osmanlı'ya Asurlulardan miras kalmıştır. Mısır, Mezopotamya, İran ve Girit'te mimari süs olarak kullanılan çini, İslam mimarisine 9. yüzyılda dahil olmuştur. Orta Asya'da bulunan Kaşan şehri sebebiyle mimaride kullanılan çiniler "Kaşi", günlük eşyalarda kullanılanlara ise "Evani" denmiştir. Yine aynı yüzyılda Çin'den porselen ithalatına başlanmış, porselenlerin kalitesinden dolayı da kaşiler ve evaniler çini adını almıştır (Küçükylmazlar, 2006:3. Akt. Özyıldırım). Çin'den ithal edilen mavi beyaz porselenlerin geçmişinin Tang Hanedanlığı dönemine kadar uzandığı düşünülmektedir. İthalatlar neticesinde saraya giren Çin porselenleri, çini ustalarını etkileyerek Selçuklu çinilerinden uzaklaşmıştır. Üretilen yeni çiniler beyaz hamurlu, şeffaf sırlı ve yüksek ateşte pişirilmiştir.

Saray nakkaşlarının yapmış olduğu porselenler ağırlıklı olarak 15. yüzyıl Ming porselenlerinden etkilenmiştir. Bu eserler İznik'te bulunan atölyelerde üretilmiş olup, günlük hayatta kullanılan tabak, sürahi gibi çinilerden çok mimari olarak kullanılan karo çinilerdir. Zamanla Çin ve Japon porselenlerinde de tıpkı Hint minyatürlerinde olduğu gibi başka sanatçıların ve Avrupalı motiflerin taklit edildiği görülmeye başlanmıştır. Jan Brueghel ve Jacques de Gheyn gibi Avrupalı sanatçıların çiçek buketi resimlerinden lale motifleri, ithal edilecek olan Çin porselenleri üzerine kopyalanmıştır. Bu porselenler Chine de Commande olarak da bilinmektedirler (Parvord, 1999:38). Mavi ve beyaz renklerin yanı sıra kırmızı, yeşil, mor ve siyah gibi renklerin de kullanıldığı çok renkli seramiklerde selvi, gül, lale, karanfil sümbül ve nergis gibi çiçeklerin motiflerine rastlanılmaktadır.

1557 yılında Kara Memi'nin sarayın başnakkaşı olmasıyla birlikte motifler zenginleşmeye başlamıştır. Kara Memi'nin başlatmış olduğu natüralist üslupta motiflerde sıkça lale, karanfil, sümbül ve güle rastlanmaktadır.

Avrupalı gezginlerin tutmuş olduğu günlüklerde ya da yazdıkları mektuplarda laledanlardan bahsettikleri görülmektedir. Laledanlardaki motifler ilk olarak mavi - turkuaz mürekkeplerle,

sırın altına boyanmışlardır. İnce ve uzun gövdeleri sayesinde tek bir lale sergilemek amacıyla tasarlanmışlardır. Zamanla yeşil, sarı, mor gibi renklerle de boyanmaya başlayan laledanlar, Çin porselenleri ithalatı başlayınca popülerliğini ve değerini yitirmiştir (Pavord, 1999: 33).

17. yüzyıl ile birlikte Osmanlı Devleti'nde ekonomik sıkıntılar da başlamıştır. Bu yüzden de çiniye olan ilgi azalmaya başlayıp Çin porselenine olan ilgi, çini sanatını ikinci plana atmıştır (İrepoğlu, 2017:195). Yine bu dönemde saray çini usta ve atölyelerine verdiği siparişleri azaltmış, dolayısıyla da çini üretilmemeye başlanmıştır. Osmanlı'ya ithal edilen porselenlerin yükselişe geçmesi ve ülkenin ekonomisiyle başa çıkamayan çini atölye sayısı giderek azalmıştır. İznik'te 300 atölye olduğundan bahseden Evliya Çelebi, bu atölyelerden sadece 9'unun işlevsel olduğunu 17. yüzyıl ortalarında kayda almıştır. 18. yüzyıla birlikte ise bu atölyeler de kapanmıştır (Özyıldırım, 2019: 16).

3.3.3. Tezhip Sanatı ve Minyatürler

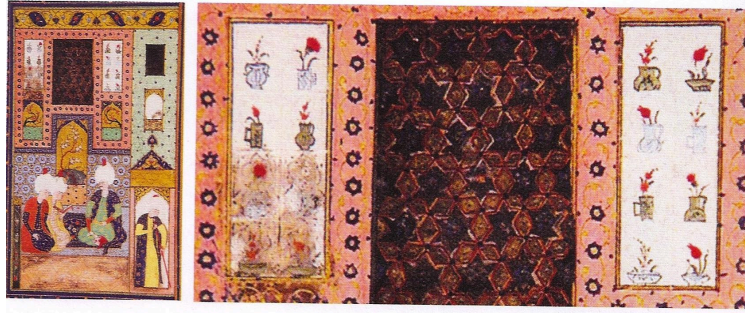
Tezhip sanat, yazı sanatı olan hat sanatının süslemeleri olarak açıklanabilir. Minyatür sanatı ise, tezhip sanatının aksine bir yazıyı süslemek amacıyla değil, bir olayı iki boyutlu olarak betimleyen resimlerdir.

16. yüzyıl ile birlikte lale imgesi, tezhip sanatı denen, kitapların sayfalarının kenar süsü olarak bilinen el sanatıyla birlikte kitaplardaki yerini almaya başlamıştır. Yine bu dönemin en önemli sanatçılarından biri olan Karamemi, yani Nakkaş Kara Mehmet Çelebi 1540 ile 1566 yılları arasında sarayda baş müzehhib olarak görev almıştır.

Görsel 19 Laleli ayrıntılar ve imza, Karamemi, *Muhibbi Divânı*, (İrepoğlu, 2017: 150)

Nakkaşlar tarafından resmedilen minyatür sanatı, Osmanlı saraylarındaki günlük hayata ayna tutmaktadır. 16. yüzyılla birlikte lale çiçeği minyatürlerde belirgin olarak yerini almaya başlamıştır. İrepoğlu'nun "Lale, Doğada, Tarihte, Sanatta" adlı kitabındaki örneğinden yola çıkacak olursak Sultan I. Selim Divanı (İÜK F 1330, y28a) isimli eserin bir sayfasında laleye birden farklı şekilde rastlanmaktadır. Dolap kapaklarında ve kesilmiş taze çiçekler olarak bardağa konmuş bir şekilde görülmektedir.

Görsel 20 *Sultan I. Selim Divanı*, (İrepoğlu, 2017: 150)

Lale, bilimsel illüstrasyondan minyatüre, çiçek natürmortlarından çiniye kadar pek çok el işçiliği ve sanat alanında kendisine yer bulmuştur. Ortaçağ'da dini illüstrasyon ve resimlerin yerini Aydınlanma ile birlikte bilime dayanan illüstrasyonlar almıştır. Böylelikle de botanik illüstrasyon doğmuş olup, zamanla insanların zevk ve önem merkezleri değiştikçe laleye çiçek natürmortlarında daha çok rastlanmaya başlanmıştır. Çünkü insanlar Levant'tan gelen çiçek, deniz kabuğu, meyve gibi ürünleri bir zenginlik yansıması olarak görmeye başlamışlardır. Ancak bir süre sonra Hollanda'da lale büyük bir borsa haline gelip bu borsanın çökmesiyle de birçok insanın aç kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı ise oluşabilecek bir borsayı önceden görüp bir ferman yayınlarak düşüşün önüne geçmeyi başarmıştır. Osmanlı Devleti'nde lale dini bir sembol taşıdığı için mezar taşları, saray ve camii duvarları, hanedan kıyafetlerinde kullanılmıştır. Aynı zamanda lale gibi dini referanslı çiçekler Osmanlı'da kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlara Şükufename denmektedir. Saray'ın önde gelen çiçekçibaşları tarafından onaylanıp kayıt altına alınan bu çiçeklere dair bilimsel bir veriye rastlanmamaktadır. Bazıları resmedilmiş olup, büyük bir kısmı yalnızca kelimelerle betimlenerek, kime ait oldukları yazılarak kayıt altına alınmıştır.

3.3.4. Halı

İlk yaratılan insan olduğuna inanılan Adem'in cennetten kovulup yeryüzüne gönderilmesinden sonra döktüğü göz yaşları toprakla buluşunca lale çiçeğini açtırmıştır. Aynı zamanda lale çiçeğinin formu kadeh ve Anadolu'da kullanılan ince belli çay bardaklarına referans verdiği için Tasavvuf Edebiyatı'nda sıkıntıda olan insanlar için kullanılır (İrepoğlu, 2012: 16). Lale devriyle birlikte minyatür, tezhip gibi el sanatlarının yanı sıra halı ve dokuma el sanatlarında da lale figürü görülmeye başlanmıştır. Arkeolog Sergei Ivanovich Rudenko tarafından keşfedilen Pazırık Kurganı'nda bulunan gündelik eşyaların üzerinde lale çiçeğine benzetilebilecek çiçekler bulunmaktadır. Bahsedilen çiçek desenlerini andıran başka desenlere ise 15. yüzyılda Timur döneminde mimari süslemeler ve el sanatlarında da rastlanılmaktadır. Bu desenlere palmet adı verilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde, Lale Devri'nde halı ve dokumalarda lale motifine sıkça rastlanmaya başlanmıştır. Halk arasında gelincik ile karıştırılan lale çiçeği, daha çok saray için yapılan el işlerinde görülmektedir. Laleler 16. yüzyılda Gördes, Kula ve Bergama halılarında kendine yer bulmuştur. Tekli lale dokumalarının yanı sıra karanfille birlikte de dokunmaktadır. Lâdik (Konya), Gördes, Kula, Sivas, Kırşehir'de dokunan halılarda ve 19. yüzyılda Bergama'da dokunan Kız Bergama halılarında lale motifleri sıkça kullanılmıştır. Dazkırı Afyon ve Taşpınar Aksaray halılarının, Kız Bergama halılarından yola çıkılarak dokunan yeni versiyonlarında lale işlemlerine sıkça rastlanmaktadır. Konya, Kırşehir, Aksaray gibi şehirlerin halılarında kendine, kenar süslemelerinde yer bulurken, Sivas, Bergama, Kula, Dazkırı gibi yörelerde ise zeminde yer alır.

14. ve 15 yüzyıllarda üretilen Batı Anadolu bölgesindeki halılarda, kenar süslerine bir ters bir düz olarak işlenmiş çiçek motiflerine kazan kulpu adı verilmektedir. Bu çiçek motiflerinde lale çiçeğine de rastlanmaktadır. Bu halılar günümüzde tabaklı halı adıyla Manisa Yund bölgesinde üretilmektedir. 15. ve 16 yüzyıllar Klasik Osmanlı Dönemi olarak adlandırılırken, bu dönemde yapılmış olan Sofralı Uşak Halıları örneklerinde de kırmızı renkli lalelere rastlanılmaktadır. Lale dışında, karanfil, sümbül gibi çiçekler de görülmektedir. Zamanla bu motifler gerçeğine daha yakın olarak dokunmaya başlanır. 16. ve 17. yüzyılda üretilmiş olan Ladik halılarında kenar süslerinde büyük lalelere ve karanfillere rastlanmaktadır (akt. Deniz, Deniz, 2000; 31-33).

İslam dini için önem taşıyan menekşe, gül, lale, karanfil gibi çiçekler Anadolu'nun halı ve dokuma kültüründe sıkça işlenmiştir. Anadolu'ya sıkça halı dokuma siparişi veren İngilizler'in zamanla Osmanlı halılarına ilgilerini kaybetmeleriyle birlikte 20. yüzyıl başlarında halılardaki desenler İngiliz kültürüne referans vermeye başlamıştır(Deniz, 1986; 13-18).

4. LALENİN GÜNCEL TASARIM ÖRNEKLERİ

Bilimsel illüstrasyon, çiçek portreleri, kaftanlar, camii duvarları, bahçeler, el dokumaları, kitap süslemeleri, minyatürler gibi pek çok üretimde kendine yer bulmuş olan lale çiçeği günümüzde de popülerliğini korumaktadır. Bu bölümde farklı alan ve tarzlardan 15 örnek incelenmiş olup, güncel tasarım örnekleri tartışılmıştır. Modern sanatın başlamasıyla birlikte lale imgesinin bilimsel illüstrasyondan çok sanatçıların kendi üslupları ile üretim yapmaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra müze mağazalarında ve hediyelik eşya mağazalarında lale imgesi hiç değişime uğramamıştır. Bu hediyelik eşyalara Çakmakçı Destici kendi üslubuyla yeni alternatifler üretmiştir.

4.1. Tasarım İncelemeleri

Endüstriyel tasarım, moda tasarımı, grafik tasarım, illüstrasyon, resim gibi pek çok farklı disiplinlerde incelenen lale imgesi, zaman içerisinde değişime uğramıştır. Sanatçı ve tasarımcıların kendi stillerinde yorumladıkları ve yeniden ürettikleri lale imgesindeki farklılıklar, diğer tasarımcı ve sanatçılara ilham kaynağı olmuştur.

4.1.1. Endüstriyel Tasarım

Görsel 22 4 varyasyonlu lale sandalyeleri, Eero Saarinen, 1955 - 1956

Kaynak: <https://www.vntg.com/180975/saarinen-tulip-dining-set-by-knoll-international-1960s/>

1955 - 1956 yılları arasında Eero Saarinen tarafından saklama çözümleri, işyeri mobilyası, masa, sandalye gibi iç mimari için üretim yapan Knoll isimli firma için tasarlanmıştır. İlk başta

Pedestal Group ismini alan Lale sandalyeleri, daha sonra tasarımcısı ve üretici firması tarafından Tulip Chair ismini almıştır. Başlangıçta Saarinen sandalyeleri tek bir parça halinde, fiberglastan yapmak istemiştir. Fakat sandalyeye oturulan yer ile sandalyenin tabanının arasındaki bağlantı yeterince kuvvetli olmadığı için fiberglas yerine alüminyum kullanılmaya karar verilmiştir.

4.1.2. Moda Tasarımı

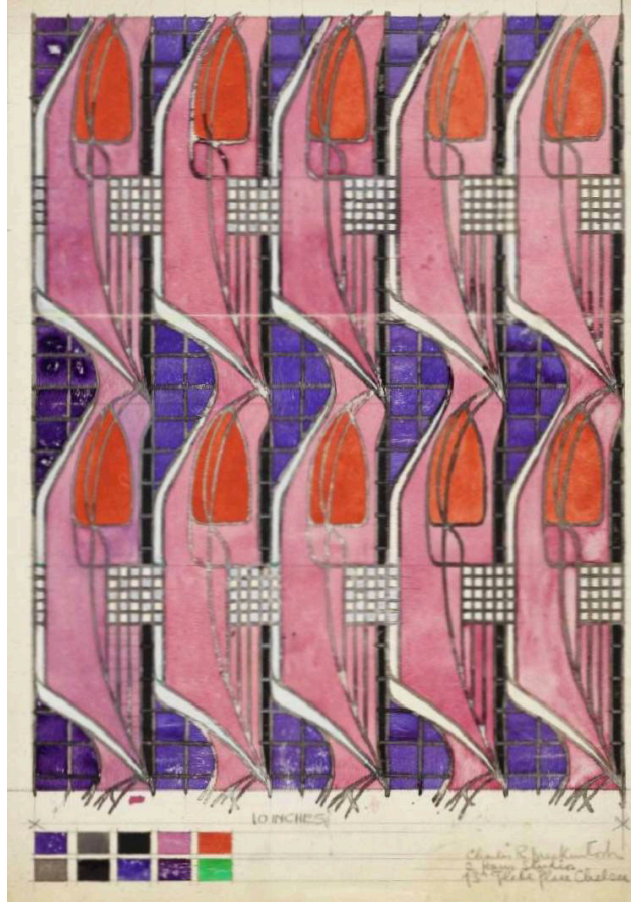
Görsel 23 *Tulip Bag*, Agatha Ruiz de la Prada, 2000

Kaynak:

https://artsandculture.google.com/asset/tulip-bag-agatha-ruiz-de-la-prada/QAF9WW_9LSp1YA?hl=en

1960 yılında Madrid’te dünyaya gelen Agatha Ruiz de la Prada, günümüzün en renkli ve özgün moda tasarımcılarından birisidir. Dikkat çeken tasarımından birisi, 2000 yılında yapmış olduğu ve 2001 İlkbahar-Yaz sezonu koleksiyonuna ait olan “Tulip Bag” isimli havlu kumaştan yapılan çantasıdır. Milenyuma göz kırpmayan ama oldukça canlı renklere sahip olan bu çanta, Agatha Ruiz de la Prada’nın tasarım dilini tamamen yansıtmaktadır. Oldukça büyük turuncu taç yapraklarından oluşan lale çiçeğinin sapının bir kısmı ise yere değmektedir.

4.1.3. Grafik Tasarım

Görsel 24 *Tulip & Lattice*, Charles Rennie Mackintosh

Kaynak: <https://www.wikiart.org/en/henri-matisse/still-life-10>

1868 yılında Glasgow’da dünyaya gelen Charles Rennie Mackintosh mimarlık eğitimi almıştır. Zaman içerisinde mimarlık dışında mobilya tasarımı, suluboya desenler ve grafik tasarıma da ilgi duymaya başlayan Mackintosh, 1893’te halka açık bir konferansta mimar ve tasarımcılara daha fazla sanatsal özgürlük tanınması gerektiğini düşündüğünü dile getirmiştir. Geometrik bir biçimde bitki formlarını stilize eden Mackintosh, bu kırmızı lale figürünü de tekstil de kullanılmak üzere stilize etmiştir.

Görsel 25 *İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı Logosu*, Bülent Erkmen, 1994

Kaynak: <https://bek.com.tr/isler/logo/istanbul-kultur-sanat-vakfi-288>

Görsel 26 *İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı 25. Yıl Logosu*, Bülent Erkmen, 1997

Kaynak: <https://bek.com.tr/isler/logo/iksv-25-yil-411>

Görsel 27 *İstanbul Kültür Sanat Vakfı Logosu*, Yetkin Başarır, Bülent Erkmen, 2005

Kaynak: <https://bek.com.tr/isler/logo/istanbul-kultur-sanat-vakfi-747>

1973 yılında kurulan İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı (İKSV), 1994 yılında grafik tasarımcı Bülent Erkmen’le çalışmıştır (Bkz. Görsel 21). Bu çalışma sonucunda ise İKSV, ünlü laleli logosuna kavuşmuştur. Bu lale, 3 taç yaprakтан oluşmaktadır. Siyah bir dikdörtgenin içine negatif alanlar oluşturularak yerleştirilen bu lale zamanla, İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı yazısı olmaksızın da tanınır hale gelmiştir. Osmanlı lalesine referans veren iğne uçları, İstanbul’un tarihine de referans vermektedir. 1995 yılında ise İKSV logosuna Uluslararası İstanbul Bienali, Uluslararası İstanbul Caz Festivali, Uluslararası İstanbul Film Festivali, Uluslararası İstanbul Müzik Festivali, Uluslararası İstanbul Tiyatro Festivali versiyonları eklenmiştir. 1997 yılında ise İKSV’nin kuruluşunun 25. yılı anısı için Erkmen tekrar bir logo tasarlamıştır. Bu logoda ise İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı yazısı tamamen kaldırılmış, logonun dik formuna XX5 eklenerek yatay hale getirilmiştir (Bkz. Görsel 22). Erkmen daha sonra İKSV’nin 30, 40 ve 50. yılları için de logolar tasarlamıştır. 2005 yılında ise Yetkin Başarır ile birlikte İKSV’nin logosunu güncellenmiştir. (Bkz. Görsel 23).

Görsel 28 *Tulpenschild*

Kaynak:

<https://www.berlin.de/sen/uvk/natur-und-gruen/stadtgruen/oeffentliche-gruen-und-erholungsanlagen/gruenanlagengesetz/>

1997 yılında Berlin’deki parklar Yeşil Alanlar Yasası ile koruma altına alınmıştır. Bu kanun hobi bahçelerini, çocuk oyun alanlarını, ormanları, mezarlıkları ve kamuya açık bütün yeşil alanları konu almaktadır. Kanunun çıkarılmasının ana sebeplerinden biri olan alanların nasıl kullanılacağına belirlenmesinin yanı sıra, bu alanların mülkiyetinin kamuya ait olmasıdır. Bu alanlar “Tulpenschild” adı verilen tabelalarla belirtilmiştir. Bazı alanlarda ise bu tabelaya ek olarak alanın kurallarının bulunduğu ek bir tabela ya da tabelalar bulunmaktadır. “Tulpenschild” üzerindeki lale ikonunun nerden geldiği ve kim tarafından tasarlandığı kaynaklarda belirtilmemiş olsa da koruma altındaki yeşil bölgelerin bir lale imgesiyle belirtilmiş olması, Almanya’nın da en az Avrupa’daki diğer ülkeler kadar laleye verdiği önemin bir göstergesidir. Bu ikondaki lale, tam açılmaması için ipe bağlanan lalelere referans vermektedir. Bu laleyi taşıyabilecek dik bir gövdeye üç adet çanak yaprak eşlik etmektedir.

Görsel 29 Borsa İstanbul Logosu, 2013

Kaynak: <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/23/kurumsal-kimlik>

1985 yılında kurulan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 2013 yılında kapatılmış, bir anonim şirket haline gelmesine karar verilmiş ve bu kararın sonucu olarak da Borsa İstanbul ismini almıştır. Yeni ismiyle birlikte yeni de bir kurumsal kimliğe ihtiyaç duyan Borsa İstanbul'un logosuna lale imgesi eklenmiştir. Lalenin taç yapraklarını bölen İstanbul Boğazı temsili 90 derece sola döndürüldüğünde ise İstanbul'da sıkça rastlanılan martı kuşuna referans verir hale gelmektedir. Logoda renk olarak, Osmanlı el sanatlarında da sıkça rastladığımız turkuaz rengi kullanılmıştır.

Görsel 30 *Ábécés könyv*, Anna Kovecses, 2013

Kaynak: <https://anna-kovecses.com/Alphabet-book>

Macaristan doğumlu Anna Kovecses tarafından çocuklar için tasarlanmış olan “Ábécés könyv”, Türkçesi’yle Macarca Alfabe Kitabı adlı kitapta “ö” harfinde bulunan “öntöz” yani sulama yapmak anlamına gelen kelimeyi kullanmıştır. Kelimeyi anlatan illüstrasyonda ise üç adet lale göze çarpmaktadır. Turuncu - kırmızı renkle tasarlanmış olan bu laleler, Kovecses’in kendi tanımıyla retro modern illüstrasyon stiliyle çağdaş minimalizmin karışımı olan bir tarzdadır. Kesme ve yapıştırma gibi duran bu kompozisyon, sarı arka plana sahiptir. Dokulu bir yapıya sahip olan sulama kabından mavi damlalar lalelere akmaktadır.

Görsel 31 *Garden App Iconography*, Ethan Fender, 2019

Kaynak: <https://dribbble.com/shots/7085952-garden-app-iconography>

Amerikalı grafik tasarımcı Ethan Fender, 2019 yılında tasarladığı portfolyosunda üç adet lale ikonu bulunmaktadır. Genellikle lale çiçeğinin ortalama olarak 7 ila 8 taç yaprağı bulunmaktadır. Fakat Fender ilk tasarımında sadeleştirmeye giderek laleyi yalnızca üç taç yapraklı olarak tasarlamıştır. Ortadaki tasarımında ise laleyi daha da sadeleştirerek iki taç yapraklı olarak betimlemiştir. Ancak bu tasarımda laleden bir desen tasarlamıştır. Üçüncü ve sonuncu ikonunda ise lale çiçeğine çanak yaprakları da eklemiştir. Çiçeği çember içerisine alan Fender, taç yapraklarının üzerine de bir daire yerleştirmiştir.

Görsel 32 *Mori*, Lou Benesch, 2021

Kaynak: <https://www.instagram.com/p/CXxJ-lzLuay/>

Fransız - Amerikalı illüstratör Lou Benesch tarafından 2021 yılında suluboya tekniğiyle, sipariş üzerine yapılmış olduğu bu illüstrasyon (Bkz. Görsel 28) ölümü hatırlama amaçlı yapılmıştır. Lale çiçeğinin canlılığı illüstrasyonun merkezindedir. Bu yöntem, Balthasar Van der Ast'ın, Jan Brueghel ve 17. yüzyıldaki diğer çiçek portresi resmetmiş olan sanatçılara bir saygı duruşu niteliğindedir. Benesch, Yaşamın renkliliğini, kırılganlığını ve kısıllığını lale ve kelebek ile betimlerken ölümü en direkt biçimde anlatmayı seçmiştir. Bu illüstrasyon aynı zamanda Philippe de Champaigne'nin 1669 yılında resmetmiş olduğu Vanitas isimli eserine de gönderme yapmaktadır. Vanitas, resimde ise hayatın kısıllığını temsil etmek için kelebek yerine kum saati kullanılırken, ölüm ve yaşamın kırılganlığını betimlemek için kafatası ve lale kullanılmıştır.

4.1.4. Seramik

Görsel 33 *Lale Kadehleri*, Elif Cesur Gökalp, 2023

Kaynak:

https://www.etsy.com/de-en/listing/1504799103/tulip-goblet-ceramic-handmade-pottery?click_key=9c8bcfa653f3763295307f4074dc50e355dfb0d5%3A1504799103&click_sum=a9991a9a&ga_search_query=tulip&ref=shop_items_search_2&frs=1&crt=1&sts=1

Elif Cesur Gökalp tarafından Urla, İzmir’de kurulan Kiwi Poca’da, el yapımı seramik kaseler, bardaklar, mumluklar, yumurtalıklar yapmaktadır. Gökalp’in dükkanında göze çarpan ürünlerden biri, lale şeklindeki kadehleridir. Bu kadehlerle uyumlu olarak yine lale şeklinde bardaklar da üretilmiştir. Lale çiçeğinin doğadaki renklerine saygı göstererek sarı, mor, açık ve koyu pembe, sarı, turuncu, beyaz, kırmızı ve mavi renkli olarak farklı seçenekler bulunmaktadır. Her biri elle üretilmiş olup birbirinin tekrarı değildir. 2023 yılında satışa sunduğu kadehlerde ise bardaklardaki taç yaprakların yanı sıra, kendisine kibar bir dal eşlik etmektedir.

4.1.5. Resim

Görsel 34 *Three Pots of Tulip*, Claude Monet, 1883

Kaynak: <https://www.wikiart.org/en/claude-monet/three-pots-of-tulips>

İzlenimcilik akımının ilk resmini yapan Claude Monet, 1883 yılında “Three Pots of Tulip” isimli bir resim yapmıştır. Soldaki saksıda 2 adet kırmızı lale bulunmaktadır. Sağdaki saksıda ise çift renkli, kırık genli bir lale resmedilmiştir. İki saksının ortasında bulunan ve turuncu renğinde olan çiçek ise laleye referans vermemektedir. Resmin Türkçe ismi Üç Saksı Lale olarak çevirilse de ortadaki çiçek lale gibi soğanlı olup, taç yaprak yapısından dolayı başka bir çiçeği betimlemektedir. Soldaki kırmızı laleler Osmanlı lalesine referans vermekte olup, sağdakiler ise Hollanda lalesine referans vermektedir. Fakat resim realistik bir anlatım taşımadığı için resmedilmiş olan çiçekler hakkında kesin bir kaniye varmak doğru değildir.

Görsel 35 *Parrot Tulips*, Henri Matisse, 1905

Kaynak: <https://www.wikiart.org/en/henri-matisse/still-life-10>

Henri Matisse'in 1905 yılında Fransa'da resmetmiş olduğu "Parrot Tulips" isimli eserinde çift renkli laleler görülmektedir. Bir vazonun içinde buket olarak resmettiği lalelere, papatyalar da eşlik etmektedir. Matisse bu resmi puantilist üslupta yaptığı için gölgelerin, çiçeklerin ve vazonun belli bir sınırı yoktur. Fakat buna rağmen Matisse'in resmettiği Parrot Tulip'lerin çift renkli, etli ve kenarları tüy gibi olan yaprakları hissedilebilir.

Görsel 36 *Laleler ve Sümbüller*, İbrahim Çallı

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/ibrahim-calli>

Osman Hamdi Bey'in asistanı olan İbrahim Çallı'nın tuval üzerine yağlı boya tekniğiyle üretmiş olduğu "Lale ve Sümbüller" isimli resmi İzmir Resim ve Heykel müzesinde sergilenmektedir. Osmanlı Çini sanatında kullanılan renklerle boyanmış vazunun içine yerleştirilmiş mor, pembe ve beyaz sümbüller ve nergislerin yanı sıra kırmızı ve sarı laleler resmedilmiştir. Çallı, vazo ve çiçekleri belirgin bir zemine yerleştirmek yerine, renk geçişli bir arka plan kullanmayı tercih etmiştir. Henüz tam açmamış olan laleler Osmanlı lalesi olarak sivri uçlu bir şekilde betimlenmiştir. Osmanlı çiçek bahçelerinde, lalelerin açılmaması için taç yaprakları iplerle bağlanmaktaydı. Çallı, bu geleneğe referans vermek istemiş olabilir.

Görsel 37 *Sarı Lale*, Kadri Atamal, 1953

Kaynak: <https://kentstratejileri.com/2023/12/21/izmirin-unutulan-sanatcileri-23-kadri-atamal/>

1903 yılında İstanbul'da doğan Kadri Atamal, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdikten sonra Münih ve Paris'te çeşitli eğitimler almıştır. Türkiye'ye döndükten sonra İzmir'deki bazı okullarda resim öğretmenliği yapmaya başlamıştır. İzmir Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan Sarı Lale isimli eserini, duralit üzerine yağlı boya tekniğiyle 1953 yılında resmetmiştir. Aynalı bir sehpanın üzerine yerleştirilmiş, kıvılcımlı renkli çamurdan yapılmış bir saksının içinde ekili, sarı bir lale bulunmaktadır. Genellikle kesilmiş ve demet halinde resmedilen lale çiçeği, bu resimde tam tersi bir biçimde resmedilmiştir.

4.2. Uygulama Çalışması

Görsel 38 *Laleli Tabak*, Çakıl Ece Çakmıkcı Destici, 2024

Görsel 39 *Laleli Şal*, Çakıl Ece Çakmıkcı Destici, 2024

Görsel 40 *Teşekkürler Kartı*, Çakıl Ece Çakmakçı Destici, 2024

Görsel 41 *Defter*, Çakıl Ece Çakmakçı Destici, 2024

Görsel 42 *Kupa Örnekleri*, Çakıl Ece Çakmakçı Destici, 2024

Görsel 43 *Bez Çanta*, Çakıl Ece Çakmakçı Destici, 2024

Görsel 44 *Kirlent*, Çakıl Ece Çakmakkı Destici, 2024

Görsel 45 *T-shirt*, Çakıl Ece Çakmakkı Destici, 2024

Görsel 46 *Kedi ve Lale*, Çakıl Ece Çakmıkcı Destici, 2024

Görsel 47 *Laleli Güneş Sandalyesi*, Çakıl Ece Çakmakçı Destici, 2024

Görsel 48 *Hediye Paketi*, Çakıl Ece Çakmakçı Destici, 2024

Görsel 49 *Kağıt Çanta*, Çakıl Ece Çakmakcı Destici, 2024

Görsel 50 *Hediye Paketi zeri Çıkartma*, Çakıl Ece Çakmakcı Destici, 2024

Anonim kişiler tarafından hediyeelik eşya olarak üretilen tabak ve kartpostal gibi ürünlere alternatif tasarımlar üretilmiştir. Bu tasarımların merkezinde lale imgesi bulunmaktadır. Bir seri olarak üretildiği için merkezde bulunan lale illüstrasyonu değiştirilmemiş olup farklı ürünlere farklı desenler şeklinde yerleştirilmiştir. Osmanlı dönemi çinilerden ilham alan bu seri, Çakmakçı'nın stiline uyarlanmıştır. Seride, çinilerde sıkça rastlanan lacivert, kırmızı ve turkuaz renkleri kullanılmıştır. İlk örnekte (Görsel No: 38) görülen tabak, çini tabakların güncel bir yorumudur. Tabağın ortasında bulunan lale imgesi, serinin her parçasında kullanılan lale imgesidir. Genelde Osmanlı çinilerinde laleye başka çiçekler eşlik etse de illüstratör ana laleyi, küçük lalelerle süslemeyi tercih etmiştir. İkinci örnekte ise (Görsel No: 39) tabaktaki merkezde kullanılan lale imgesi dört yana çoğaltılarak bir desen haline getirilmiştir. Bu şalde da, yine bir önceki örnekte olduğu gibi çini renkleri tercih edilmiştir. Kartpostal olarak üretilen üçüncü üründe (Görsel No: 40) ise “Teşekkürler” kelimesinden yola çıkılarak bir illüstrasyon üretilmiştir. Bu illüstrasyonda bir el, diğer bir ele tek bir lale vermektedir. Diğer illüstrasyonların da ana öğesi olan lale, bir elden diğer ele aktarılmaktadır. Bu serinin devamı olan defter üzerindeki illüstrasyon ise Ambrosius Bosschaert The Elder tarafından yapılmış olan Still Life of Four Tulips in a Wan-li Porcelain Vase isimli eserinden ve Louvre Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan İznik çinilerinden esinlenerek üretilmiştir. Bu illüstrasyondaki amaç, lalenin sanat tarihindeki iki yerine de referans vererek yeni bir ürün ortaya koymaktır. Bez çanta tasarımı (Görsel No: 43), tıpkı Lou Benesch gibi Philippe de Champaigne'e referans vermektedir. Kırılent üzeri illüstrasyonda ise modern bir vazo illüstre edilmiştir. Vazonun içerisine de iki farklı yöne bakan laleler çizilmiştir, (Görsel No: 44). T-shirt üzeri illüstrasyon ise Çallı ve Atamal'ın lale natüremortlarından etkilenmiştir. Basit bir sandalye çizimi üzerine içi su dolu bir vazoya yerleştirilmiş laleler bulunmaktadır(Görsel No: 45). Üçlü afiş illüstrasyonlarında ise küçük bir hikaye anlatılmak istenmiştir(Görsel No: 45). İlk karede gülen bir yüz resmedilmiş vazonun içerisinde bir buket lale bulunmaktadır. İkinci karede yaramazlık yapacak olan bir kedi yüzü betimlenmiştir. Üçüncü karede ise kırılmış vazo çizilmiştir. Bu ürünlerin paketlenmesi adına bu seri için tasarlanan hediye paketi, kağıt çanta ve çıkartmada lale illüstrasyonuna yer verilmiştir. Hediye paketi üzerindeki desen (Görsel No: 48), kilim ve halı dokuma sanatına referans vermektedir. Kağıt çantada bulunan lale illüstrasyonu ise buket şeklinde tasarlanmıştır. İrili ufaklı çizilen laleler bir derinlik algısı yaratırken, tek bir lalenin üzerine yerleştirilmiş gülen yüz

figürü ileyicinin bakış açısında sıcak ve samimi bir oluşturulmasını hedeflemiştir. Çıkartma ise bu figürü destekleyici bir öge haline gelmiştir.

Bu ürünler, hediyelik eşya mağazalarında ya da müzelerin mağaza kısımlarında satılmakta olan lale imgeli ürün örneklerine alternatif olarak üretilmişlerdir. Her mağazada aynı tasarım ve aynı ürünlerde denk geldiğimiz lale imgesine, tezin de amacı olan güncel bir yorum getirmek amaçlanmıştır. Çini sanatında kullanılan ana renklere sadık kalınmış, tasarımda illüstratörün kendi stili ile üretilmişlerdir.

5. SONUÇ

Pavord'a göre Avrasya ve Afrika'da bulunan 120 farklı lale türünün dörtte üçü Asya'dan dünyaya yayılmıştır. Lalenin yapmış olduğu ekonomik anlamdaki en büyük göç, Avrupa'ya yaptığı göçtür. Lalenin ana vatanı Tian Shan ve Pamir Dağları olarak kabul edilmektedir. İnsan eliyle yapmış olduğu ilk göçün ise Anadolu'ya olduğu düşünülmektedir. 16. yüzyıla gelindiğinde ise lale çiçeğinin Avrupa macerası başlamak üzeredir. Orta Avrupalı gezgin ve doğa araştırmacıları, buldukları coğrafyaların dışında, bilmedikleri coğrafyalardaki hayvan ve bitki örtüsünü araştırmak için yola çıkmışlardır. İlk önce gittikleri coğrafyalardaki çiçekleri ve tohumlarını kurutarak kişisel herbaryumlar kurmaya başlamış, daha sonra ise bitki ve hayvanların canlı örneklerini kendi coğrafyalarına taşımışlardır. Yine aynı yüzyılda Osmanlı Devleti topraklarına 1546 - 1549 yılları arasında gelen doğa bilimcisi Pierre Belon, 1553 yılında Paris'e geri döndükten sonra bir seyahatname kaleme almıştır. Bu seyahatnamenin İstanbul bölümünde gördüğü lalelerden bahsetmiştir. Pavord'un araştırmalarına göre 1562 yılında Antwerp'e giden bir tüccar beraberinde kumaşlara sarılı lale soğanı da götürmüştür. Bu soğanlarla karşılaşan Carolus Clusius, tüccarın ona bu soğanların yemeklik soğan olduğunu söylemesi ile pişirip yemiştir. Kalan lale soğanları, George Rye'nın da yardımlarıyla kurtarılıp incelenmeye başlanmıştır. Lale çiçeğinden bilimsel bir kitapta ilk kez bahseden kişi Zürihli fizikçi ve botanikçi Conrad Gesner'dir. Kendisi Nisan 1559 tarihinde Avrupa'daki lalelerin ilk yapraklarını açtıklarını yazmıştır. Pavord'a göre bu soğanlar Kapadokya ya da İstanbul'dan gelmiştir. İrepoğlu'na göre lalenin Hollanda'da yayılmasının ve lale çılgınlığını doğurmasının sebebi, bazı çiçek yetiştiricilerinin, Clusius ya da iş arkadaşlarından kırık lale soğanlarını izinsiz almasıdır. Bu bozuk genetiğe sahip olan laleler Hollanda'da ekonomik bir krize yol açmıştır. Mike Dash'ın tanımıyla bu döneme "Tulipomania" denmektedir. Bu nadir bulunan ve bozuk genetiğe sahip olduğu için yeteri kadar üretilmeyen lalelere sahip olan yüksek gelir grubu, mal varlıklarını betimlemek amacıyla çiçek portrelerine başvurmuştur. Osmanlı Devleti ise böyle bir ekonomik krizin önüne geçebilmek için ferman yayınlamak zorunda kalmıştır. Böylelikle lale borsası kurulmamıştır. Lale Devri ile birlikte düşüşe geçen Osmanlı Devleti lale tutkusuna zaman içerisinde ara vermiştir. Daha sonra zaman içerisinde İstanbul için yapılan logolarda laleye sıkça rastlanır hale gelmiştir.

Günümüzde ise tüm dünyada hala kıymetini koruyan lale çiçeği, kendine pek çok tasarım disiplininde halen yer bulmaktadır. Karşılaştığımız ilk lale imgeleri bilimsel ve teknik illüstrasyonlar olmalarından ötürü, lale çiçeğinin gerçek görüntüsüne en yakın temsilleridir. Lale çiçeğinin, bir model ve figür olarak ele alınmasıyla beraber, lale imgelerinde, lale çiçeğinin gerçek görüntüsünden uzaklaşmış ve stile edilmeye başlanmıştır. İslam dininde imgelerin gerçekçi bir biçimde resmedilmeleri yasaklandığı için, Osmanlı sanatçıları üretimlerini stilize ederek gerçekleştirmişlerdir. Böylelikle de lale çiçeğinin stilize edilmiş halleri hayata geçmiştir. Günümüzde ise sanatçılar ve tasarımcılar kendilerini stilleri üzerinden ifade ettiklerinden dolayı üretimlerine daha fazla bireysel dokunuş eklemektedirler. Sanat ve tasarımın hemen hemen her alanındaki üretimde olduğu gibi, lale imgesi üretiminde de bireysel dokunuşlar gözlemlenmektedir. Bu sebeple, bugünkü lale imgelemlerinde, lale çiçeğinin gerçek görünüşünden uzaklaşmış ve lale stilizasyonları daha görünür olmuştur. Bu doğrultuda da bu tez için Çakmakçı Destici tarafından, müzelerin hediyelik eşya mağazalarında satılan lale imgeli tasarımlarına alternatif ürünler tasarlanmıştır. Tasarımlarda Osmanlı Çini sanatında kullanılan renklere sadık kalmakla birlikte yeni bir yorum getirilmiştir. İllüstratörün kendi stilinde üretmiş olduğu illüstrasyonları farklı ürünlere uygulanabilir hale getirmiştir. Bu ürünlerin ana illüstrasyonu olan lale, çinilerde de sıkça rastlandığı üzere kırmızı olarak betimlenmiştir. Daha sonrasında ise şal, bardak, kumaş çanta, defter, kartpostal gibi her müze mağazası ve hediyelik eşya mağazasında rastlanabilen ürünlere uygulanmıştır. Bu ürünler bir seri olarak üretildiği için de bu seriye özel olarak ambalaj tasarımı da yapılmıştır. Hediye paketi kağıdı, kağıt poşet ve çıkartma tasarımları üretilmiştir. Bu tasarımlar, ürünlerdeki illüstrasyonların devamı niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Agatha Ruiz de la Prada Foundation. (n.d.). *Agatha Ruiz de la Prada: Happy Fashion*. Arts and Culture. <https://artsandculture.google.com/story/IwUBOBiHNhwCJQ#>
- Akaydın, G., Torlak, H., & Akbaş, F. (2014). *Anadolu Kültüründe Bitkiler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Altınay, A. R. (2021). *Lale Devri*. İstanbul: Panama Yayıncılık
- Basumatary, P., Hatibarua, P., & Hazowary, J. (2023). A Virus that Caused the First Financial Bubble: “Tulipmania.” *Ecology Environment and Conservation*, 29, 224–226. <https://doi.org/10.53550/eec.2023.v29i03s.042>
- Baytop, A. (2003). *Türkiye’de Botanik Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Çetin Matbaacılık.
- Bynum, W., & Bynum, H. (2015). *Dünyamızı Biçimlendiren Olağanüstü Bitkiler*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Çalıköğlü, M. E. (2018, Ağustos 15). *Çini örnekleri - Samples of Turkish tiles*. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/6831>
- Dash, M. (1999). *Tulipomania: The Story of the World’s Most Coveted Flower & the Extraordinary Passions It Aroused*. Crown. İngiltere.
- Deniz, B. (2019). Anadolu-Türk Halı ve Düz Dokumalarında Lâle Motifi. *Belgü*, 4, 17–45. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/646725>
- Go, & Go. (2017, Şubat 3). *Geschützte Grünanlage: Was bedeutet das „Tulpenschild“? | StadtrandNachrichten*.

- <https://www.stadtrand-nachrichten.de/geschutzte-grunanlage-was-bedeutet-das-tulpenschild/>
- İrepoglu, G. (2017). *Lâle - Doğada, Tarihte, Sanatta*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahraman., S. A. (2021). *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri* (2nd Edition). Lale Organization.
- Kapucu, B. (n.d.). *Büyüleyici lale: Semper Augustus*. Açık Radyo 95.0.
<https://acikradyo.com.tr/botanitopya/buyuleyici-lale-semper-augustus>
- Kövecses, A. (2013). *Alphabet book* <https://anna-kovecses.com/Alphabet-book>
- Kuru, A. (.Ç.). (1997). Orta Asya Türk Sanatında Palmet ve Lâle Motiflerinin Değerlendirilmesi Hakkında Bir Deneme. BELLETEN, 61(230), 37-42.
- MoMA. (n.d.). *Tulip Armchair (model 150)*. Retrieved December 15, 2023, from <https://www.moma.org/collection/works/2565>
- Pavord, A. (2001). *The Tulip*. Bloomsbury USA.
- Songür Dağ, E. (2012, Temmuz-Ağustos). Bilimin ve sanatın kesiştiği yerde disiplinlerarası bir alan: Bilimsel İllüstrasyon-Resimleme, *Grafik Tasarım Dergisi*, 49.
- Şahin, N. (2018). *Türkiye’de Sanat Ve Pozitif Bilimlerin Ortak Çalışma Alanı Olarak Bilimsel İllüstrasyonlar* [Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Stefanova Radanova. (2023). Plants in the National Symbolism of European Countries: A Link among Countries, Cultures, and Religions. *Asian Journal of Research in Botany*, 6(2), 158–171.
- Ünver, S. A. (2021). *Lâlezâr-ı Süheylî*. Albaraka Yayınları. İstanbul.
- Tuna, A., Aliasghari Khabbazi, P., & Yazgan, M. E. (2015). The Tulip Era Gardens at Ottoman Empire. *Düzce Üniversitesi Bilim Ve Teknoloji Dergisi*, 3(1), 162-166.